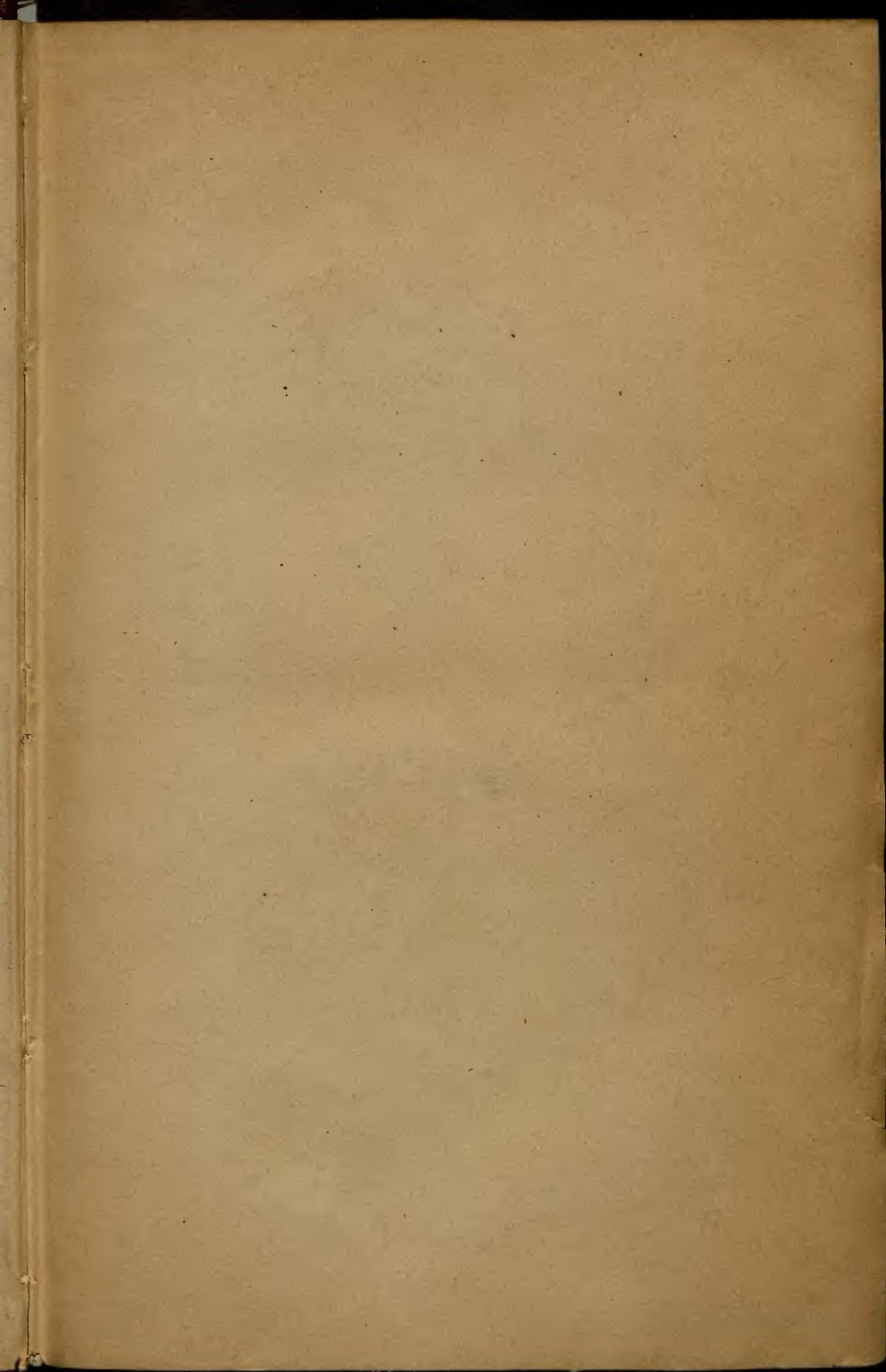


I-88

4





Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Ա. — ՇՐՋԱՆ ԺԳ.

1880

ՏԱՐԻ ԺԲ. — ՅՈՒՆՎ. 31.

ԱՇՅԿԱՅԱԾ. ՅԱԻԵՐ:

Ամեն բան այնպէս է անց կենում, գնում, ինչպէս որ չիմացանք թէ երբ պատահեց մեզ: Հիւանդութեան մէջ տանջանքով անց կացրած շաբաթներն ու ամիսները, մահի, վտանգի երկիւղը, ընտանեկան կեանքի մէջ պատահած ձախորդութեան մասին մեր ունեցած ցաւն ու կսկիծը — այս ամեն մեր գլխին եկած բաները ծովի ալիքների նման ուռչում, բարձրանում են, գոռում, գոչում անում, երբ որ ժայռի զարկվելով, փշրվում են, ու փշրաւոված կրկին յետ վազում անգուլ ու անդադար վազող, անդարձ գնացող կեանքի հոսանքի մէջ: Թամանակով մեր արտասուքը դադարում է, այն արտասուքը, որ երբեմն անմխիթար կերպով լափում էր: Կամաց կամաց սկսում են փակվել ու ողջանալ մեր վերքերը, աշխարհիս վերայ մեր սրբի սիրականներին հոգը գնելուց յետոյ մի քանի դարուն վերան անց է կենում, տեսնում ենք, որ նոցա դերեզմանի վերայ կանաչ խոտ է զուրս դալիս, ուրեմն մի նոր կեանք երևում, մեր նորոգվելու կեանքին իրրե օրինակ, և ուր որ երբեմն յուսահատեցնող ցաւից սիրտներս կտրտվում էր, այնտեղ մեզ մխիթարութիւն է բերում մի նոր ու նորոգվող կեանք, որ և մեզ յոյս ու սիրտ է տալիս, որ մեր կեանքն ևս պէտքէ նորոգվի:

Ամեն բան երազի նման անց է կենում, գնում թէ ուրախութիւն, թէ տխրութիւն. բայց մի լոկ երազ չէր այն, ինչ որ քաշեցինք. շատ անգամ սարսափելի և անուրանալի իրողութիւն էր, որ պատահեց մեզ: Մի՞թէ այնչափ թեթեամիտ պէտքէ լինէինք, որ մեր գլխին եկած ու անց կացած բանը մեր մտքից բոլորովին հանել, կորցնել կամենայինք: Եթէ մոռանալ ևս կարողանայինք, մեր քաշածները մեր միտքը պէտքէ ձգէին

մեր կորցրած բաղդաւորութեան անշան մնացորդները, իբրեւ մեր քանդված տան փլատակները, այդ անբաղդութեան վերայ մեր ծերանալուն նշանը, մեր ճակատին վերայ եղած խորշոմները, մեր մաղերի մէջ ընկած ճերմակը:

Այն շատ մարդիկ, որ իւրեանց համար զուարճութիւն են համարում իւրեանց պատահած վտանգները իւրեանց բարեկամներին պատմելը. այսպիսի մարդիկ, սովորաբար պարծանքի համար են պատմելը սիրում, որ ցոյց տան թէ ինչէր է իւրեանց գլխով անց կացել ու դիմացել են, ուրեմն դոցա պատմածները իւրեանց քաջածնների խոր տպաւորութիւնն է, որ իւրեանց սրտի մէջ կայ, ու որ նորոգումէ իւրեանց մտքի մէջ այն նեղութիւնների պատկերը, որի ներկերը արդէն իւրեանց գոյները կէսով չափ կորցրել են: Աւրիշները ընդհակառակն աւելի լաւ են համարում չխօսել իւրեանց գլխին եկածների վերայ և մինչև անգամ հեռացնում են իւրեանց մտքից այնպիսի յիշատակները, որովհետեւ նոցա իսպաժողը դեռ ևս բժացած չէ, և որքան ևս կամաց կաշին, նորից կարող է վիրաւորել:

Բայց Քրիստոսի աշակերտը իւր անցիալի մասին ուրիշ պարտականութիւններ ունի. քան թէ նորա վերայ կատարվի նայելու, կամ ախ քաշելու: Նա մտածում է, որ մարդիս կեանքի մէջ ինքն իւրեան ոչ մի բան չէ լինում. մի ժամանակ իւր քաջածն ևս ի վերուստէն էր, և թէ ինչպէս որ սուրբ Գիրքն է, նոյնպէս և մեր կեանքի մէջ մեր փորձած ու մեր գլխին եկած բաների գիրքն ևս նորա համար է, որ բան հասկանանք ու սովորենք, որ պատժվենք, որ լաւանանք, որ արդար կեանք ունենալու համար խրատվինք ու կրթվինք, ու մարդս կատարեալ լինի և ամենայն բարի դործի համար յաջողակ ու յարմարաւոր: (Բ. Տիմոթ. 3. 16, 17):

Մեր կեանքի մէջ փորձած ու մեր գլխին եկած բաների գրքից շատ լաւ ենք սովորում ու հասկանում: Աստուծու առաջնորդութիւնն ու կառավարութիւնն ու մենք մեզ լաւ ճանաչում. այդ գիրքը միւսնոյն ժամանակ մի հայելի է մեզ համար, որի մէջ մենք տեսնում ենք մեր ապագայն ու հասկանում ենք, թէ մեր վերջը ինչ և ինչպէս պէտք է լինի:

Անցած ժամանակի մէջ իմ քաջածններիս վերայ յետ նայելը պէտք է ինձ սիրտ խելք ու հաստատամտութիւն տայ ապագայում իմ գլխիս գալու բաների մէջ, որ միշտ կարող են ինձ պատահել: Բայց ինչպէս պէտք է անեմ այդ բանը: Մի՞թէ իմ կեանքիս մէջ արդէն քաջածններիս յիշատակը իմ սիրտս չափաւ կտարէ, որ այլ ևս դիմանալ չկարողանամ: Մի՞թէ դեռ ևս ցաւը սրտիս մէջ չէ, մի՞թէ դեռ ևս արիւնը չէ վազում: Քանի քանի կէս լաւացած վերքերիցս: Ախ, այն օրերը, որ ես քաշեցի, այն օրերի մէջ այնպիսի ժամեր կային, որ ես շատ կցանկայի մտքիցս բոլորովին հանել, կորցնել: Թէև իմ կեանքիս մէջ շատ կիւրակէներ ևս տեսայ ուրախ ու պայծառ, բայց կցանկայի, որ կեանքիս այդ օրերը նորոգվեն, որ կրկին անգամ չկորցնեմ ինձ բաւական համարելով, մինչ որ արդէն կորցրել եմ կրկին անգամ չափսոսամ, խեղճ չմնամ, ձեռք ծոցս դրած, պատուից ու կեանքիցս չընկնեմ, ինչպէս որ պատահել էր ինձ, ու դառն փորձն առայ:

Մարտերը բերեւանցած օրերը, որոնց մէջ շատ ու շատ բաներ տեղի ունեցան է ասում Աստուծու ձայնը, Ի զուր տեղը միտքս չէ բերում այդ ձայնը այն իմ քաջած շատ ու շատ տեսակ սե օրերը, որոնց մէջ գտնված ժամանակս յոյսս բոլորովին կտրել, կորցրել էի և չէի կարծում որ ինձ ճար ու ճարակ կայ աղատվելու: Եւ յիրաւի մի մեծ ու խորհրդաւոր նշանակութիւն ունեցող բան կայ մեր քաջածների մէջ. և ի՛նչ զարմանալի տարբեր զգացմունք ենք ունենում մենք այն ժամանակ, երբ որ միտք ենք անում, մեր գլխին եկածների վերայ, կամ մեր միտքն ենք բերում մեր քաջածները, և երբ որ մտածում ենք, թէ դեռ ինչէր կայ մեր առաջը և ինչեր կարող են մեզ պատահել: Մի մոլթ ու անբաղդութիւն գուշակող ամպի նման մեր վերան գալիս է մի պատահմունք, որից հեռանալու այլ ևս ճարը չկայ: Օր ու գիշեր վերան միտք անելով տանջվում ենք և մեր սիրտը վախ ձգելով աւելի ևս վատացնում ենք մեր գլխին գալու չարիքը: Սովորաբար հոգեղէն մարդս աւելի անբաղդ է իւրեան կարծում այն բանի մէջ, որ իւրեան անձանթ է, ու անյայտ և որ վախենումէ, թէ իւրեան կարող է պատահել, քան թէ այն բանի մէջ, որ իւրեան ծանօթ է, որ փորձնալ է, որ գլխովն անց է կացել արդէն: Երբ որ մեզ պատահած վատ բանը արդէն անց է կենում պրծնում, ու մեր սրտի սաստիկ ցաւը մեղմանում է ու չափաւորվում, դարձեալ խելքներս գլուխներս է գալիս ու կարանում ենք մեր քաջածի վերան միտք անել թէ ի՛նչ էր, ինչ չէր, այն ժամանակը մեր գլխին եկած մեծ անբաղդութեան մէջ անգամ մի լաւ, մի օգտակար կողմն ևս տեսնում ենք մեզ համար:

Ամեն բանից առաջ քրիստոնէի մտքին այս է գալիս թէ «բարեք է Աստուծոյ և «բարեք է քեզ: Ամենակարողի մի աչքով անելը բաւական էր, որ մեր երկար ժամանակ վերան աշխատութիւնն ու քրտինք թափած շինութիւնը յանկարծ փուլ գար: Ինչ որ մենք մեր բոլոր կեանքի մէջն էինք հաւաքել, մի անգամ միայն քամի զարկաւ ու յարդի նման ցիր ու ցան արաւ: Որի վերան որ մենք կկարծէինք թէ մեր երկրաւոր բաղդաւորութիւնն պէտքէ հաստատունք, մի հիւանդութիւն կեանքից զոկեց ու գերեզման տարաւ: Աւերակացի ի՛նչ պիտի լինի մեր ամեն կերպով խելք բանացնելն ու արած զգուշութիւնները, երբ որ յաւիտենական Աստուծոյ խորհրդովն ու կարգադրութեամբ ուրիշ կերպ է վճռված մեզ համար, մեր միտք արածի պէս չպիտի լինի:

Այո, մարդս մի փոքրիկ, մի շնչին արարած է: Նա իւր տկարութիւնն զգում է ամենից աւելի այն ժամանակ, երբ որ մի փորձութեան ծանր ժամում պէտքէ խոստովանի, որ ինքն անմեղ չէր իւր գլխին եկած փորձանքի մէջ: Վարելի է, որ սրտովն աւելի կպած էր իւր աշխատութեամբ ձեռք բերած հարստութեանն այնպէս, որ մոռացել էր յաւիտենական Պարգեւողին, պէտք էր, որ իւր միտքը զարթնի պէտք էր, որ Աստուծոյ կողմից աղուամբն լինի իւրեան, սիրտն ու լեարդը մի լաւ սասանեցնելով: Վարելի է, որ մեղքի չար ճանապարհն էինք դնում, խոռնկ ծխելով միայն մեր կիւրքերին:

միայն վայելչութիւններ քաշելու մեր ցանկութեանն, այն ժամանակը անբաղդութիւնը երկնքից ցած եկած ու Աստուծու կողմից մեզ խիած կայծակի նման մեզ վերայ եկաւ և լսվեցաւ վերեւից ձայն, որ ասումէր մեզ. ես եմ Տէր, քո Աստուածդ: Ի՛նչ միայն պէտքէ ծոռայեաւ, Կարելի է, որ շատ հպարտանալով մեր ունեցած ոյժին վերայ, մենք կարծումէինք, որ մեր ունեցած խելքովն կարող ենք մեր բաղդաւորութեան և յաջողութեան պատճառն ու տէրը լինել, մեր գործերը կառավարել ու մեր վիճակը տնօրինել այնպէս, ինչպէս որ մեր սիրտը կամենումէ. այն ժամանակը յանկարծ մի գերեզման բացվեցաւ մեր առաջին և մեր բոլոր մարմինը դող ընկած, մտքներս բերինք որ մենք մահկանացու ենք ու յաւիտեանական դատաստանի առաջ պէտքէ դուրս գանք: Ինչ որ լաւ անց կացրած կեանքի լիութիւնն ու վայելչութիւնը չէր կարող անել, այն արաւ մի մեզ զարկող ու գետին փռող անբաղդութեան հարուած. «Երբեք մի ինքը ինքնէն բերաւ — ինքնէն մի ճանաչեցին»: Եթէ որ մեր քաջածնները մեզ համար անպտուղ չմնացին, եթէ որ մեր գլուխը եկածներինցն այն օգուտը քաշեցինք, որ լաւ հասկացանք, թէ ինչի համար ենք մենք այս աշխարհիս երեսը ապրում և թէ որչափ ծովել ենք ու հեռացել մեր ճանապարհիցն ու սուրբ նպատակից, ուրեմն և մեր քաջածնները մեզ համար անբաղդութիւն չէին, այլ գերագոյն և աստուածային բարեբաղդութիւն:

Այո՛, կարող եմ ասել, որ այն ամեն բանը, ինչ որ մեր սաստիկ տրտմութեան ժամանակը իբրեւ չարիք ու անբաղդութիւն լացացնում էր մեզ ու վայ տալ էր տալիս մեր գլխին, ընդհակառակն մեր փրկութեան համար ուղարկված էր մեր վերայ ի վերուստ: Ես մի սարսափելի հրդեհ տեսայ, որ մի զարհուրելի գիշերվան մէջ մարդկային բնակչութիւնների ամբողջ կարգեր մոխիր դարձրեց: Ի՛նչ անմխիթարութիւն էր նոյն միջոցին, և երբ որ այդ անցքից յետոյ մի քանի տարիներ վերան անցան, ի՛նչ նոր ծաղկած, ժողովրդով լցված և ամենեւին մտքից անց չկենալու տեղ էր դարձած այն կրակ ընկած այրված տեղը: Այն տեղի բնակիչները խժան էին ստացել, առաջվան իւրեանց թմրութիւնից զարթնել. մի բոլորովին տարբեր աշխոյժ ու գործունէութիւն կոտեսվէր մարդիկներին վերայ, մի ազնիւ համաձայնութիւն կար ամեն մինի մտքի մէջ հասարակաց օգուտն յառաջացնելու կողմից, և, այո՛, սակաւ մարդ կգտնվէր նոցա մէջ, որ չխոտովանէին, թէ անբաղդութիւնն իւրեանց տւելի մեծ բարեբաղդութեանը պատճառ դարձաւ: — Ես մի ընտանիք կճանաչէի, որ իւրեանց մշտական անհամաձայնութեամբ ու հակառակութեամբ մէջնիրը սէր ու միութիւն չկար, որովհետեւ ամեն մինը կամենումէր իւր կամեցածը յառաջ տանել, միմեանց սիրտը կցաւեցնէին, միմեանց աւելի պակաս կասէին. յանկարծ մահի սառն ձեռը նոցա մէջից վեր առաւ իւրեանց ամենին սիրեկան մայրը, և տեսայ, թէ ինչպէս սորանից յետոյ միմեանց հետ անհաշտ քոյրերը նորա գերեզմանի վերայ հաշտվեցան, և ինչպէս մի նոր ու ազնիւ կեանք

սկսվեցաւ նոցա տանը, — Այսպէս է կառավարում մեզ ամենագէտ, վերին տեսչութիւնը հազար ու մէկ ուրիշ պատահումներ մէջ ևս, որ ամենադառն փորձանքներն անգամ, որոնց պատահումներ մեր երկրաւոր կեանքի մէջ, մեզ համար խաղաղութիւն ու օրհնութիւն են յառաջ բերում: Ճանաչեցէք, որ Աստուած է առաջնորդողն մեզ ու կառավարողը, և թէ Աստուծու արածը արդարութիւն է, ողորմութիւն և շնորհ միայն:

Այսպէս անցած օրերի քաջածներից հասկանումեմ, որ ահա մի հետաքրքրաւէի մարդիկն ապրի համար մի մի բարի, մի մի բարեբարութիւն է, որ այդ ձախորդութիւններով ամենից աւելի մեր սիրտն ու մեր հոգին աղնուանումէ: Վարիքը, նեղութիւնը մահկանացու մարդի ամենալաւ ուսուցիչն է եղել միշտ, առանց կարիքի, առանց նեղութիւն քաջելու ոչ մի արհեստ, ոչ մի գիտութիւն գտնված ու յառաջացած չէր լինի: Վարիքն ու նեղութիւնը հաւատի ամենամիակարար քարոզիչն ևս է: Աշխարհիս ամեն բանի կարճատեւ և ապականացու լինելը նորա շլացնող ու գրաւիչ հրապոյրների ոյժը մեր աչքի առաջին շատ պակասեցնումէ և մարդիս հոգին աւելի աշխատում է ու փափաղում աւելի վսեմ, աւելի մնացական բան պտտել գտնել, — այսինքն է իւր խկական կոչմանն հասնել:

Որքան շատ մարդիկ կան աշխարհիս երեսին, որ կարծես աշխարհ են ծնվել ու ապրումեն նորա համար միայն, որ իւրեանց երեսի քրտինքով իւրեանց ամենօրեայ ապրուստը ձեռք բերեն, առաւօտից մինչև երեկոյ աշխատեն, քնեն ու մեռնեն: Ի՞նչ չնչին նպատակ ունի այդ տեսակ մարդկաների կեանքը: Բայց այդպիսիները մի աւելի բարձր բանի վերայ չէին մտածի ու մտքով չէին բարձրանայ, եթէ որ իւրեանց միատեսակ կեանքն ու գործունէութիւնը արիւնով ու կրակով չվռդովէր ու չընդհատվէր: Այդպիսի պատահար որ լինումէ, իսկոյն դարձեալ աղօթք են անում — այն ժամանակ սկսումեն դարձեալ հարցնել, որ բարիքն է, որ ոչ մի զարհուրելի պատահումներ չէ կարող ոչնչացնել, կեանքի որ բաղդաւորութիւնն է, որ ոչ մի պատերազմ չէ կարող խանգարել, ո՞ւմ համար ենք աշխատում, հաւաքում, երբ որ զաւակները մեզանից առաջ են հոգը մտնում: Արօնը, որ մինչև ցայժմ նոցա համար մի երկրորդական բան էր, մեծ նշանակութիւն է ունենում, նոցա կտրած սիրտն, անհանգիստ միտքն ու վրդոված հոգին ջերմեռանդ աղօթքի թևերի վերայ, հոգ ու մտիւր դառնալու ամենօրեայ սովորական, միակերպ աշխարհային կեանքից վերանումէ դէպի աստուածայինը: Մինչև ցայժմ նոքա բոնակիր անասուններ էին, որ աշխատութիւնից դէպի ախոռն ու մսուրը էին դարձեալ յետ գնում, ախոռից ու մսուրից դէպի աշխատելու տեղը, այժմ նոքա մարդիկ են, որովհետեւ երկրաւոր կեանքը նոցա բաւականութիւն չէ տալիս, և նոքա մի ուրիշ հայրենիք, մի ուրիշ, աւելի վսեմ նպատակ են իւրեանց մտքից անց կացնում և նոցա սրտում եղած անմահ բանը իւր կորցրած իրաւունքը յետ է պահանջում:

Յաւեր քաջելը մի բարիք, մի բարեբարութիւն է: Մեր քաջած ցաւերը

յայտնուամեն մեզ մեր ստեղծող ու մեզ կառավարող Աստուծուն և դէպի Նորան են մեզ տանում: Առողջ մարդը իւրեան անմահ կկարծէր, եթէ հիւանդութիւն չտեսներ. քաղաւոր մարդը՝ եթէ անբաղդութիւն չտեսներ, իւրեան ամենակարող կկարծէր. իւր միտքն ամենևին դէպի լաւը չէր փոխի, եթէ որ նորա քաղցր ու ախորժ կեանքի երազը զարհուրանքով չվերջանար: Բայց երբ որ հիւանդութեան մէջ քաշած ցաւերից դիշերը՝ զոհուամեն, երբ որ իւր մահիճից, որի մէջ հալվում ու մաշվումէ տեսնումէ գերեզմաններ, որի մինն ևս իւրեան է սպասում, երբ որ իւրեան անհաւատարիմ բաղդաւորութեանն հետ կեղծաւորներն՝ ու երեսանց բարեկամներն ևս իւրեանից հեռանումեն ու փախչում, այն ժամանակ հասկանումէ նա, որ մարդ մի տկար արարած է, և թէ որչափ ևս մահկանացու մարդ ոյժ և իշխանութիւն ունենայ ոչ մի բան իւր ձեռին չէ: Մի միայն Աստուած է իշխողը՝ Նորա ձեռին է ամենայն իշխանութիւն ու զօրութիւն, որովհետև ամենակարող է. իսկ ամենայն արարած, Նորա հետ համեմատելով, անզօր մի բան է: Երբ որ իւր ամենայն ուրախութիւնները ոչնչանումեն մի ալեկոծված նաւի նման, որ կոտորվելու ծովի տակ՝ գնալու ու կորչելու վերայ է, այն ժամանակ սովորումէ աղօթք անել այն մարդն ևս, որ իւր կեանքում դեռ ևս ոչ մի ժամանակ աղօթք արած չէ, և իւր կեանքի մըրրիկի մէջ նդովումէ ամբարտաւան մարդը իւր անմտութիւնը և խոնարհումէ վերին իշխանութեան առաջին:

Ուրախութեամբ միտքս եմ բերում իմ շատ տխուր օրերս — այն օրերէ մէջ յայտնեցաւ ինչ Աստուծոյ իմ բարին կամեցող Նախնականութիւնն ամենապայծառ կերպով. ուրեմն իմ տրամուծիւններս ինչ դէպի Աստուծոյ դարան: Այն օրերը նեղութիւնն շատ ու շատ անդամ այն աստիճան մեծ էր լինում, որ ես կարծումէի, որ այսուհետև ինձ այս աշխարհումս այլ ևս երբեք լաւ լինելու չէ. բայց Աստուծու օգնութիւնն ինձանից այլ ևս շատ հեռու չէր: Նա աչքով արաւ, ու մրրիկի սև սև ամպերն ցրվեցան և ամեն բան փոխվեցաւ: Լաւ է, որ ես յետ իմ նայում իմ անց կացրած տարաբաղդութիւնների վերայ, որովհետև նոքա իմ սիրտս պնդացնումեն իմ ապագայիս համար, իմ տարաբաղդութիւններիցս սովորումեմ հաստատ յոյս ունենալ ինձ մրկող երկնաւոր Հօրս վերայ, որ ինձ ապագային ևս մօտիկ կլինի, և այն ժամանակ ինձ կօղնէ, երբ որ իսկ ժամանակն է իմ բարուս համար, իմ անց կացրած ժամանակիս հոսանքից վեր եմ առնում զովացող բալասան իմ պսօրվան վերքիս համար և միանգամայն ոյժ եմ ստանում հանդիպելու ամեն մի շարիքին:

Քաշած ցաւերիս վարժատանը այն մեծ նշանակութիւն ունեցող ճշմարտութիւնն ևս սովորեցի, որ մարդիս այնքան մեծ չարիք կպատահի, որչափ որ ոյժ ունի դարձելու: Աստուծոյ, որ տնօրինումէ մարդիկներին կեանքի վիճակն ու նոցա պիտի դալու բաները, որ տալիս է մարդիկներին այլևայլ չափով ոյժ ու կարողութիւն, Իւր անքննելի իմաստութեամբ կշռել է թէ մարդիս զիտին դալու բանը և թէ նորա ոյժը: Ով որ միայն իւր հաւատը պինդ

կպահէի ով որ միայն փոքրոգութեամբ ինքն իւրեանից յոյսը չի կտրի, ով որ իւր յոյսը չի կտրի Աստուծուց, որ մեր կեանքի տէրն է, նա չի կորչի: Այն մարդը ամենածանր բանն ևս կարող է տանել, որչափ մեծ է ցաւը, այնչափ ևս շուտ է անց կենում. միայն տանելի ցաւերը աւելի երկար են քաշում:

Լուռ ու ծանր կերպով ձգուեմք աչքս այն քաջածնների վերայ, որ անց կացած օրերումս քաշեցի, միտք եմ անում թէ այն ի՞նչ պատերազմներ էր, որ ես պատերազմեցի, ինչէր եկան գլխիս: Ամեն ժամանակ այնպէս վսեմ կերպով մտածած չէի, որ նոցանից ինձ համար օգտակար խրատներ ստանամ ու բան սովորեմ: Եթէ որ արդէն շատ անգամ շատ բան կորցրած էի, ի՞նչի ապա կեանքի անցաւոր բարիքը այնպիսի անչափ արժէք ու նշանակութիւն դարձեալ ունէին ինձ համար: Ի՞նչի ուրեմն այնպէս սրտով կպած էի նոցա, որ իբր թէ ոչ մի ժամանակ ձեռնից դնալու չէին: Ի՞նչի ուրեմն դարձեալ միշտ տաք սրտով, ամենայն ցանկութեամբ պատուի, հարստութեան, քաղաքական կեանքի մէջ ուրիշներից աւելի գերազանց լինելու ետեւից էի ընկնում, երբ որ գիտեմ, թէ որչափ քիչ բան պէտք է որ ամենից ևս զրկվիմ, ամեն բանն ևս կորցնեմ: Ի՞նչի է դեռ ևս սիրտս կոտրվում, երբ որ նեղութեան ու կարիքի հոգսերը ինձ պաշարումեն, երբ որ գիտեմ, որ Աստուծոյ, իմ Երկնաւոր Հայրս, ամեն անգամ ինձ օգնել է և այսուհետեւ ևս իւր օգնութիւնը ինձանից անպակաս պէտքէ անէ: Ի՞նչի եմ ուրեմն այնպէս շուտ շուտ դարձեալ իմ առաջ քրած սխալներիս մէջ ընկնում, երբ որ գիտեմ, թէ որքան շատ քաշելու բաներ ունիմ իբրեւ պատիժ այդպիսի սխալներիս պատճառով:

Ուրեմն իմ քաջածներս, որ ինձ համար մի վարժատուն էին, ուր որ ես ուսումն առայ բոլորովին ոչի՞նչ էին. ուրեմն զո՞րք ինձ տարար Դու, ով բարի նախախնամութիւն, այդ զպրոցը, որ բան սովորեմ ու դուրս գամ Քո դաստիարակութեամբ: Ո՞ր է ուրեմն քրիստոնէի համբերութիւնն ու երկայնմտութիւնը, որ պէտքէ ունենայ մարդս աշխարհիս ու բաղդի փոփոխութեան ժամանակ: Եւ ի՞նչպիսի ազդու խրատներ ընդունեցի. քեզանից, այ փորձանք, — Մէկ կողմ քաշվիմ. անց կացած օրերիս վերայ միտք անեմ ու միտքս բերեմ: Անց կացրած օրերիս նեղութիւններն ու տրտմութիւնները, ով Երկնաւոր Հայր, թող դուր տեղը ինձ ձայն չտան, այլ բան հասկացնեն իւրեանց ձայն տալով. որովհետեւ այն օրերը Դու ինձ տուիր, ոչ թէ ինձ կորցնելու համար, այլ այնպիսի մի բարեարութիւն ինձ անելու համար, որ ինձ օրհնութիւն բերէ: Ամեն մի անբաղդութիւն, որ ինձ պատահած է, ինձ համար ազդեցութիւն ունեցող մի պատգամաւոր լինի՝ դէպ ի՞հեղ դառնալ ու զիմել խրատող. երկրաւոր բանի ամեն մի կորուստ Քո երկնաւոր արքայութեանդ արժանանալու մի նշմարանքը լինի, ամեն մի մահի դիպուած նշան յաւիտենական կեանքի, ուր որ և իմ տեղս պիտի լինի Քո ողորմութեամբ:

Ով Երկնաւոր Հայր, Քո հզօր ձեռնովդ և բարձր բաղուկովդ օգնի՛ր ինձ,

երբ որ իմ ծուկներս կողոպտան, և երբ որ իմ ոյժս ֆո իմ վերայ զրած բեռի տակ պիտի կարվի:

(Թարգ.)

Գ. Ե. Ա.

ՈՐԴԱՆԿԱՐՄԻՐ.

Նախ պէտքէ ասել, որ որդանկարմիր ամենահին ժամանակներում, մինչև անգամ Նոյի առաջին սերունդների ժամանակ, դարձրել էր իւր վերայ մարդիկների ուշքը. պատճառ հին կտակարանում գրած Մովսէս մարգարէի ձեռով, օրինակ Ելից, Ղևտացւոց և Թուոց զրքերում կարմիր ներկ արտայայտելու համար պատահումէ Տօօլատ բառը, այս բառի արմատը տօօլա է և նշանակումէ Պիջատ, ճճի, որդի:

Բացի դորանից մեր Աստուածաշնչում փոխանակ տօօլատ բառի ամենտեղ և միշտ դործ է անված որդան կարմիր: Որդանկարմիր առաջին դործածութիւնը նիւթեղէններ ներկելու համար պէտքէ համարել 270 տարի Բրիստոսի ծննդից առաջ: Այն միջոցին, ինչպէս յայտնի է պատմութիւնից, Հռովմայեցիների թագաւոր Ալբեղիանոսը ստացաւ ընծայ Պարսիկների թագաւորից բրդէ հիւսուածք պատմութեանցու, որ ամենապարզ և մաքուր կարմիր գոյն ունէր: Այս բանը երկար ժամանակ դարձել էր արժանայիշատակութեան առարկայ Վապիտօլիում և Հռովմայեցիների ընդհանուր զարմացման առարկայ, և ոչ թէ միայն Ալբեղիանոսը, այլև նորա յաջորդ Պրօքը, իսկ յետոյ և Դիոկլետիանոսը անպատճառ ցանկանում էին ունենալ այսպիսի ներկ, որ հանգամանքների ստորադրված չլինէր: Նոյն այս նպատակով կատարվեցաւ ճանապարհորդութիւն Հնդկաստան, բայց նոցա բոլոր որոնմունքը դուր անցան: Հինգերորդ դարում, երբ բրիստոնեական հաւատը ծաւալվեցաւ Հայաստանում, նորա հետ և լուսաւորութիւնը, որ յայտնի է «Ոսկի դար Հայաստան աշխարհի» անունով, այն ժամանակի շատ մատենագիրներ և պատմաբաններ յիշումեն իւրեանց զրուածներում որդան կարմիր մասին, օրինակ Ղաղար Փարպեցին իւր պատմութեան էջերում, որը բովանդակումէ Արարատի նկարագրութիւնը, համեմատելով նորան իւր պտղաբերութեան, հանքերի, բուսական և կենդանական բերքերի հարստութեան կողմից Եգիպտոսի և երկրային զրախտի հետ ի միջի այլոց ասումէ. «որ մի քանի բոյսերի արմատն ըին կից, որոնք առհասարակ բուսնումեն եղէգնեայ ճահիճների մօտ, գոյանումեն որդեր, որոնք տալիս են ամենազինե կարմիր ներկ»:

Բացի դորանից մեր պատմութեան հայր Մովսէս Խորենացին մեծ Հայաստանը նկարագրելիս, որ բազկանումէր այն ժամանակ 15 նահանգներից, որոնցից միջինն ասվումէր Արարատեան, նորա ինն նահանգները նկարագրելուց յետոյ, յարակցումէ. «Արարատեան նահանգը բովանդակումէ իւր մեջ լեռներ, դաշտեր և արտազրոււմէ առատութեամբ ամեն տեսակ բերք»:

նոյնպէս և Գայլոտ լիճը: Բացի դորանից սէղ անուանված խոտի արմատում գոյանումէ որդն՝ որ դործ է անվում կարմիր ներկելու համար»:

Անյայտ է թէ ինչ միջոցով և որքան որդանկարմրից ստանումէին այն ժամանակներում ներկ, բայց հաւանական է կարծել, որ նա պատրաստվումէր ամենաքիչ քանակութեամբ, որովհետեւ Արարատեան հովտի որդանկարմիրը հետեւեալ դարերում համարեա երբեք չէր դործանվում և միայն թափառական Քիւրդերի կանայքը ներկումէին նորանով բուրդ, որից պատրաստումէին գորգեր և ուրիշ հիւսուածք:

Որդանկարմրի անկումը և Հայերի անուշադիր լինելը դէպի նա շատ հեշտ կբացատրվի, եթէ որ մենք յիշենք բոլոր այն անբաղդ քաղաքական անցքերը ու փոփոխութիւնները, որոնք տեղի են ունեցել Հայաստանում: Յետոյ XV դարի սկզբում Ասիայի և հարաւային Եվրոպայի զանազան տեղերում գտան որդանկարմրի գասին պատկանող փայտեայ կերմսի (древесный кермисъ) ներկող յատկութիւնը և յետոյ գտնվեցաւ նմանապէս Լեհաստանում, Գերմանիայում և Ռուսիայի զանազան մասներում արմատական որդն (корневая кошениль) և վերջապէս XVI դարի կէսում Մէքսիկայի որդանկարմրի վաճառականութիւնը հարկադրեց ամենքին մոռանալ Արարատեանի գոյութիւնը: Այն ինչ նա անհամեմատ աւելի ազնիւ է և համարեա վեց անգամ մեծ է գերմանական, ռուսական և լեհական որդերից. մի գրուանքա արարատեան որդն պարունակումէ իւր մէջ մօտ 20,000 որդեր, Մէքսիկայինը մինչև 50,000 հատ, իսկ Լեհաստանինը մինչև անգամ 130,000: —

Այսպէս ուրեմն, որդանկարմիրը մեզ յայտնի է և նա իւր տեղի բնակութեան նայելով բաժանվումէ գլխաւորապէս. Արարատեանի, Մէքսիկայի, լեհականի, գերմանականի, բացի այս տեղերից գտնվումէ նաև Իտալիայում և Ռուսիայի մի քանի տեղերում շատ աննշան քանակութեամբ: Անցնենք այժմ մանրամասնաբար քննելու Արարատեան որդանկարմրի կեանքը և բնաւորութիւնը, որը իւր մեծութեամբ, բազմութեամբ և որ աւելին է, իւր հնութեամբ, առաւել արժանի է մեր լիուլի ուշադրութեան:

Արարատեան որդանկարմիրը, ինչպէս մեզ յայտնի է, գտնվումէ Պարսկաստանում, Հայաստանի քանի մի կողմերում, յատկապէս Երեւանի նահանգում, այն դաշտերում, որոնք մօտ են Արարատ սարին, որից և ստացել է իւր անունը:

Այս միջատները առհասարակ բնակութեն կաւոտ բլուրներում ճահիճների և ճախճախոտ եղէգների մօտ:

Արարատեան որդի մեծութիւնը երբեմն հասնումէ մինչև վեց դժի. որձերը նման են մշոյ կարմիր գոյն ունեցող փոքրիկ ճանձիկներին, ունին թափանցիկ թևեր, ստուերարկված վարդագոյն շերթերով: Նոցա զլուսները փոքր են, զրահաւորված երկու մեծ, բարդ, փայլուն աչքերով և մի զոյլ երկայն սանտրանման ընչաօքով, ունին վեց ոտ և բունի ծայրում երկար, համարեա չորս անգամ մեծ ամբողջ բունից, պոչ, որ բաղկանումէ

բոլորովին սպիտակ մազերից:

Արարատեան որդանկարմրի էգերը չափազանց մեծ են արուններից, բայց չունին թևեր և իւրեանց կազմուածքին նայելով, մեծութեամբ և մինչև անգամ գոյնով, նման են մաջճակալում դտնվող մլուկներին, բայց նոցա բունը չափազանց հաստ է և ձուածև, քան թէ մլուկներինը:

Որդանկարմիրը ունի ծծուն բերան, նա կերակրվումէ զանազան ճաշճաշի բոյսերի արմատների հիւթով, բայց աւելի պատահումէ *Poa pungens* անուանված խոտի արմատի վերայ:

Իւր սիրահարութեան ժամանակ այն է ապրիլի վերջերում և մայիսի սկիզբներում, որը պատրաստումէ իւր ստորերկրեայ բնակութիւնը և գրեթէ ամբողջ օրեր, բացի անձրեային և մնայլոտ օրերից, անց է կացնում երկրի երեսին. մի քանի տեղերում նա ժողովվումէ այնքան մեծ բազմութեամբ, որ արեղակը երբ սկսումէ տաքացնել երկիրը, նորանով ծածկված աղավայրները մի վերստաջափ տարածութեամբ և երբեմն աւելի, երեւումեն գորգի նման նկարված կարմիր նկարներով. Փոքրիկ էգերը, որոնք աւելի նկատվումեն իւրեանց վարդանման թևերից և երկար մետաքսանման սպիտակ պոչից, ինչպէս աշխոյժ թիթեռներ, անհանգիստ ծախրումեն իւրեանց բարեկամների շուրջ և անդադար պտղաբերումեն երբեմն մէկին, երբեմն միւսին. նախանձ նոցանում ինչպէս և շատ միջատներում չէ նկատվում: Նախ քան ձու ածելը արարատեան որդի էգերը ընտրումեն *poa pungens* անուանված խոտի արմատները, որոնք ծածկված են զողանման պարկերով կամ խորութեամբ, և որոնցում նոքա դնումեն իւրեանց ձուերը:

Այս միջատների բեղմնաւորութիւնը, ինչպէս և ուրիշներին, անցնումէ հաւատալու սահմանից: Թէօմիւրը ապացուցեց հաստատ փորձերով, որ կան միջատներ, օրինակ փիխը կամ խոտե ոչիւր իւր կարծաժամանակեայ կեանքի ընթացքում, կարող է դառնալ 5, 904, 900, 000 հատերի ցեղապետ, իսկ Լատերէլը ասումէ, որ էգ միջատը ամառնային ամիսներում ածումէ իւրաքանչիւր օր 250 ձու:

Միջատների այսքան մեծ քանակութեամբ բեղմնաւորութիւնը ահամայ ծագեցնումէ հարց, թէ մինչև որ աստիճան կարող էր հասնել մեր Հայաստանի որդանկարմրի վաճառականութիւնը և ինչպիսի ահադին անընդհատ օգուտ կարող էր տալ մեղ, եթէ որ մեր ուսումնականները հնում դարձնէին հարկաւոր ուշադրութիւն. բայց ոչ ոք մինչև այսօր թէ առաջնակարգ մարդիկներից, թէ ուսումնականներից և թէ դաստիարակներից իւրեանք անգամ, կարելի է ասել, չգիտեն թէ արդեօք դտնվումէ Հայաստանում վերոյիշեալ որդը:

Մայիսի կէսից մինչև յուլիսի առաջին օրերը որդանկարմիրը հողի մակերեսից վերայ պատահումէ շատ քիչ քանակութեամբ և նա արդէն ոչ այնպէս ուրախ ու անհոգ է, ինչպէս առաջ, այժմ նա ամբողջ օրերով և ժամերով չէ նստում արեղակի տակ, այլ անդադար վազվզումէ իւր ստորերկրեայ բնակութիւնը, որոնումէ պօս պոռնդէնս խոտի արմատը, որը

շատ յարմար է նորա ձու ածելու համար, որ նա այդ միջոցին իսկ ածուի:

Չուերի սաղմի դարգանալու ժամանակը ենթադրումեն մօտաւորապէս ինչպէս և ուրիշ միջատներում տասն և վեց օր, որդիները դուրս գալուց յետոյ արուները գործունէութիւն են ցոյց տալիս: Նոքա, ինչպէս և էգերը, մնայլոտ օրերում և ցուրտ գիշերներում ժողովումեն երեք կամ չորսը երբեմն և աւելի, մի տեղ, նստում են նորածին երեխաների մօտ և տաքացնումեն նոցա իւրեանց մարմնի սեպհական տաքութեամբ: Անուանի Հիւպօրտ բնակոյղը ասումէ, որ եթէ միջատը ցանկանումէ տաքացնել իւր որդիներին, նա այս կարող է անել կամաւ, մեծացնելով իւր սեպհական մարմնի տաքութիւնը արագ շնչառութեամբ: Այսպիսի դրութեան մէջ միջատը շրջապատող օդի միւնոյն բարեխառնութեան ժամանակ, մի ժամում քսան անգամ աւելի է մեծացնում իւր մարմնի տաքութիւնը հանդիստ դրութիւնից, հետեաբար քսան անգամ աւելի է ոչնչացնում օդը: Նորածին որդը իւր սկզբնական դրութեամբ նման է փոքրիկ սպիտակ ճրճիւ, որ դանվումէ դեռ ևս խոշակում, բաղկացած է ամենանօր բաղմածալ լժաղանդներից և շուշանի կամ ծիրանի գոյն ունին — վերայ տասնևվեցերորդ օրը նոքա մեծանումեն և սակաւ առ սակաւ նոցա մարմնի ձևերը պարզ նկատելի են, նոքա այդ միջոցում նման են իւրեանց ծնողներին և պատուելով իւրեանց շրջապատող պատեանը դուրս են գալիս նոցանից, բայց երեք կամ չորս օր չեն լծողնում իւրեանց բոյնը և այս ժամանակից յետոյ սկսումեն պարզ և տաք օրերում դուրս գալ երկրի մակերևոյթի վերայ:

Վերջացնելով այս յօդուածը, պէտքէ խոստովանած, որ արարատեան որդանկարմրի ստորերկրեայ կեանքը մինչև այսօր քննված չէ ոչ ոքից:

ԱՂԷՔՍԱՆԴՐ ԵՍՍՅԵԱՆ:

ԱՆԿՈՉ ՀԻՒՐ:

(Ինչ Բարբի պատմաւ):

Մտաբերումէք արդեօք, որ 20 տարի սորանից առաջ, ևս դնացի հիւր ձեր հօրեղբօր աղջիկ Մարիօնի մօտ, 2իվինէջ մենաստանը: Այն ժամանակ նա 20 տարեկան էր և ես մէկ տարով փոքր էի նորանից: Մենք միասին դաստիարակված էինք և միմեանց շատ սիրումէինք: Նորա հայրը (իմ հօրեղբայրս) Լեզպեհարդը շատ ժամանակ չէր որ տէր էր դառնալ 2իվինէջին: Նա հարուստ էր, և իւր կեանքի մեծ մասը Հնդկաստան էր անցուցած: Անդիա դառնալով նա պատահմամբ իմացաւ որ 2իվինէջ մենաստանը վաճառվումէ, ուստի և սաստիկ ցանկութիւն ունենալով այն դնելու, խօսեց նորա տիրոջ միստէր Ուայլիօնի հետ դորա մասին, որը փողի կարօտութիւն զգալով ստիպված էր հայրենական ժառանգութիւնը ծախելու:

Ըստ ինքեան այս մենաստանը հին ժամանակից նշանաւոր էր, բայց առաջին հայեացքից թուումէր ինձ որ այս ամրոցը շինված է տեսիլներին համար, թէև գնդապետ Լեդէյարուը հիանալի կերպով զարդարած էր ներսից ամրոցի մեծ մասը, սակայն երկար և մութ անցքերը, ահագին ննջարանները իմ վերայ խորին տպաւորութիւն էին անում զիշեր ժամանակները, համարձակ մարդիկն անդամ այդ ամօթալի երկիւղից չէին կարողանում աղատվել զիշերային խաւարում, այդ օտարօտի ամրոցին նայելիս:

Այս անցքս որ պիտի պատմեմ պատահեց նոր տարու առաջին օրերում: ամրոցի մէջ շատ հիւրեր կային, բոլորն ևս Լեդէյարդի բարեկամները և ազգականները: Արդէն քանի մի ամիս անցել էր որ ևս չէի տեսած Մարիօնին, և երբ նա հրաւիրեց ինձ իւրեանց նոր բնակարանը, նոյն իսկ այդ նամակում ներդրութիւն էր խնդրում ինձանից, որ առաջուց չէր հաղորդած ինձ որ պիտի պսակվէր միստէր Ուայիօնի հետ, որը Չիլինէջի նախկին տէր էր: Ինձ մի շնորհաւորեր այս բանս, դրած էր նա, ևս ինքս կասկածումեմ այս բանի մասին, թէ արդեօք լաւ է արածս: Քեզ յայտնի է, որ մի տարի սորանից առաջ, երբ ևս արտասահմանումն էի տիկին Մէսքիւի հետ, ևս սիրեցի մէկ մարդին, պարոն Մօրգաուէտին, բայց արգելված է ինձ այժմ նորա մասին մտածել, որովհետեւ նա ոչ դիտուն է և ոչ հարուստ: Մեզ բաժանեցին միմեանցից: Երբ ևս եկայ այնտեղից, նա ինձ համոզեց որ ամենեւին չյուսահատիմ, որովհետեւ նա վճռել էր անպատճառ ամուսնանալ ինձ հետ: Բայց շատ ժամանակ է որ նորանից ոչինչ լուր չունիմ, և հայրս բողբոջին կամենումէ պարոն Ուայիօնին, որ մէկ հին տոհմից ծագած է, և թէև համեմատաբար նա աւելի աղքատ է, սակայն հայրս ասումէ որ ևս իւր գոյքի յատուկ տիրապետ եմ և դորա համար ևս փողի կարօտութիւն չեմ ունենայ: Այս բաներս ևս և ոչ կմտածէի, եթէ Ձօն Մօրգաուէտը ինձ հետ ամուսնանար: Աւերջապէս նորանով վերջացաւ, որ ևս համաձայնութիւն տուի: Գու, Ջէննի, գուցէ կարծես որ ևս ուղիղ չվարկեցայ: Գուցէ և այդպէս է: Ես չեմ կարող նորան իմ սիրտս տալ, բայց Արտուր Ուայիօնը չափազանց բարի և սիրելի է, այնպիսի համեստ բնութեան տէր է . . . : Ես յոյս ունիմ նորա հետ բաղդաւոր լինել:

Խոստովանումեմ, ևս մտածեցի որ նա լաւ չէր արել, և մեծ պատրաստութեամբ գնացի Չիլինէջ Ուայիօնին ասելու, Ես մտածեցի, որ նա կամենումէ միայն իւր նախկին կալուածին տէր լինել:

Յուրա և անձրևային օրն անցնելով 12 մղոն հասայ ևս Չիլինէջ: Նոյն իսկ ըսկէին մտայ Մարիօնի սենեակը, ուր գտայ նորան մտածման մէջ, նստած վառարանի առաջ օրագիրը ձեռին:

—Օհ Ջէննի, Թհա արդէն կէս ժամ է, ևս սպասումեմ քեզ անհամբերութեամբ, բացազանչեց նա. — նայիր, ևս քեզ համար թէյ ևս պատրաստել եմ:

—Իսկ պարոն Ուայիօնը այստեղ է, հարցրի ևս:

—Ոչ, սիրելի, նա այստեղ չէ, պատասխանեց նա, փոքր ինչ կարմրե-

լով: — Նա ուշ, ճաշի ժամանակ կգայ: Մի վախենար, նա մեղ արգելք չէ կարող լինել:

— Ինչի՞, Մարիօն, դու չկամեցար, որ ես իսկոյն նորան տեսնեմ:

Պատասխանի տեղ ես լսեցի միայն մի ընդհատված չոր ծիծաղ, որ ինձ շատ հաճելի չէր: Սորանից յետոյ նա շուտով սկսաւ խօսել կողմնակի բաների վերայ — թէ քանի խնջոյքներ ունինք մենք, քանի թատրոնական ներկայացմունք, այնպէս որ հին մենաստանը բոլորովին ուրիշ կերպարանք պիտի ստանար: Արտաքին տեսքից նորա հոգին ուրախ դրութեան մէջ էր երևում, բայց ես զգումէի, որ այդ ուրախութիւնը արհեստական էր, որ նորա հոգին հեռու էր ուրախութիւնից: Վերջապէս ես ընդհատեցի նորա դատարկաբանութիւնները:

— Երբ է քո հարսանիքը, Մարիօն, յանկարծ հարցրի ես: Անհետացաւ նորա ջրթունքից ժպիտը, աչքերի վայրը և կարմրութիւնը գնացին նորա երեսից:

— Շատ շուտ, Զէննի, պատասխանեց նա:

— Աւագ, Մարիօն, դու չես կարող ինձ խաբել: Դու անբաղդ ես . . . բաց ինձ քո սիրտդ, պատմիր ինձ բոլորն այդ ամուսնութեան մասին:

— Սակաւ բան կարող եմ քեզ պատմել, պատասխանեց Մարիօնը: — Երբ մենք եկանք այստեղ, հայրս սիրեց պարօն Ուայիօնին, որը, ինչպէս քեզ յայտնի է, ապրումէր այն ժամանակ այստեղ: Բայց նորանից յետոյ նա շատ սակաւ էր երևում, չնայելով հօրս համոզմունքին, երևումէր որ ծանր էր նորա համար այստեղ լինելը: Այդ հասկանալի է. նորան անտանելի էր օտար համարել իւրեան իւր տանը, ուր նա ծնվել էր, և անցուցել էր բոլոր իւր կեանքը, բացի դորանից տխրալի էր նորան յիշել իւր կնոջը:

— Անո՞ջդ, դու ինձ չես ասած, Մարիօն, որ նա այրի է:

— Մի՞թէ չեմ ասած: Այո, նա այրի է, թէև 28 տարեկան է. բայց նա շատ անբաղդ է եղած առաջին ամուսնութեան մէջ: Նա շատ լաւ է վարված կնոջ հետ, բայց նա չար կին է եղած: Հայրս շատ բաներ դիտէ նորա մասին: Ահա նա ձգած է իւր տղամարդին և փախած է Ամերիկա, ուր 2 տարի առաջ մեռած է:

— Բայց, Մարիօն, հաւատացած ես դու, որ նա ևս անմեղ չէ:

— Ոհ, բոլորովին հաւատացած եմ: Դու ինքը ևս այդ բանին կհամոզվիս առաջին իսկ անգամ նորան տեսնելիս: Նա այնպիսի մի համեստ և բարի տեսք ունի:

— Ի՞նչ էր նորա առաջին կնոջ ազգանունը:

— Նորա անունը միտ Մօրգաուենա էր, Զէննի:

— Մօրգաուենաի ազգականն է:

Կարծեմ չէ, ընդհատեց Մարիօնը շտապով. — այստեղ պէտք չէ նորա անունը յիշել: Եթէ նա քնար ինձ և իւր խօսքերին հաւատարիմ, ես ևս կպահանջեմ դէպի նա ունեցած հաւատարմութիւնը: Բայց ահա արդէն տարի

է անցել և ոչինչ լուր չուներ։ Անկասկած նա ինձ մոռացել է, ժամանակ է որ ես ևս նորան մոռանամ։

— Լսիր, Մարիօն, և պատասխանիր իմ երկու հարցմունքին. ինչի՞ իմ հօրեղբայրս Լեդէյեարդը չսիրեց միստէր Մօրգաուենին։

— Ուղիղն ասած, այդ երբէք չէ եղած, որովհետեւ հայրս նորան չէ տեսած։ Ես նորան պատահեցի այն ժամանակ, երբ արտասահմանումն էի իմ հօրաքրոջ Մէսկիւի հետ։ Իմ հօրաքրոյս ատումէ այն բոլորը, ինչ որ կասկածաւոր յատկութիւն ունի. միստէր Մօրգաուենի մասին նա ոչինչ չկարողացաւ դուրս հանել, բացի նորանից, որ նա կրտսեր որդին է և իւր հօր գործերն ևս խառնված են։ Նա շուտ գրեց հօրս, որից խիստ հրաման եկաւ որ ես այլևս չտեսնեմ ու. Մօրգաուենին. հօրաքրոյս առաւել լաւ համարեց հեռանալ Հոռոմից։ Մեր դնալու նախընթաց երեկոն ես տեսայ Մօրգաուենին, որ ինձ յայտնեց իւր սէրը դէպի ինձ և համոզվեցաւ որ ես ևս անտարբեր չեմ դէպի նա։ «Ինչ Լիցէ, Մարիօն, ասաց նա այն ժամանակ, դուք անշուշտ իմ կինս կլինիք»։ Սոքա նորա վերջին խօսքերն էին։

— Իսկ դու նորան շատ էի՞ր սիրում։

— Ի՞նչ հարկ կայ դորա մասին, պատասխանեց նա նոյն ընդհատված և չոր ծիծաղով, որ ինձ համար անտանելի էր։ Անկասկած նա այս բանին հոգ չուներ, ուստի ես ևս միտքիս Ուայիօն կլինիմ։

— Մարիօն, Մարիօն, այդ ինձ անհաճոյ է. Դու բաղդաւոր չես լինի, եթէ այդ կերպով կաշկանդես քեզ ամուսնական կապով։

— Այդ բոլորն յիմարութիւն է, իսկ դու սիրապատումների մանուկ ես։ Ես կարծումեմ, որ ես նոյնպէս բաղդաւոր կլինիմ, ինչպէս ուրիշները։ Ահա ճաշի են հրաւիրում։ Ժամանակ է հագնվելու։ Քո ննջարանը իմ ննջարանի կարգումն է։ Ես անշուշտ կամենումիւ այդ սենեակը քեզ համար պահել։ Այժմ մեր բոլոր տունը լի է հիւրերով։

— Նաև կարմիր սենեակը, ուր ասումեն չար ոգի է բնակում։

— Ոչ, բացի նորանից, ես և հայրս չենք հաւատում տեսիլներին, բայց մարդիկ շատ անգամ յիմար են լինում, ինչպէս և միստէր Ուայիօնը համոզելով մեզ խորհուրդ տուաւ երբէք ոչ ոքին այստեղ չթողնել զիշեր ժամանակ, որ մի՛ դուցէ, ասումէր, ամբողջ տունը պատասխանատու լինի մի որեւիցէ փորձանքի պատճառով։ Երբ ես մտայ՝ զրադարան, այնտեղ արդէն ժողովված էր հիւրերի խումբը, միստէր Ուայիօնն ևս այնտեղ էր։ Ես իսկոյն ճանաչեցի նորան Մարիօնի արած ստորագրութեան համեմատ։ Նորա արտաքին տեսքը գեղեցիկ էր, դէմքի գծադրութիւնն ևս շատ կանոնաւոր էր։ Նորա աչքերը ընդհանրապէս հաճելի և համեստ տեսք ունէին, բայց նրբեմն փայլումէին մի օտարոտի և վայրենի կրակով, որը ես վերջում նկատեցի։

Հօրեղբայր Լեդէյարդը ընդունեց ինձ փաղաքշական փերպով, հարցրեց իմ ճանապարհորդութեան մասին և վերջապէս ներկայացրեց ինձ միստէր Ուայիօնին։

Մարիօնը յաճախ խօսումէր ձեր մասին, ասաց նա քնքոյշ ձայնով. — այնպէս որ, թուումէ ինձ, թէ մենք ձեզ հետ միսս Տօրնտօն, հին բարեկամներ ենք:

Ես ևս կակազելով մի անմիտ բարեմաղթութիւն արի թէ չէ իսկոյն հօրեղբայր Լեդէյարդը, մէկ հայեացք ձգելով հիւրերի վերայ, ասաց.

— Մարիօն, կարծեմ, ամենքն այստեղ են, ինչի՞ սեղանի չէք հրաւիրում: Մի՞թէ սպասումենք որ մինին:

— Ոչ, հայրիկ, ես ոչ ոքի չեմ սպասում:

— Ուրեմն ի՞նչի այսքան սպասել էք տալիս մեզ, ասաց հօրեղբայրս, որ մարմնացած ճշտութիւն էր:

Նա արդէն ձեռք բարձրացրեց զանդը խփելու, յանկարծ դուռը բացվեցաւ և դռնապանն յայտարարեց.

— Միստեր Ջօյս:

— Ես նայեցի Մարիօնի վերայ, Մարիօնը հօր վերայ, իսկ հայրը կանգնած էր շփոթված, նայումէր այն բարձրահասակ աղնուականի վերայ, որ շտապով մտաւ սենեակը և մօտեցաւ հօրեղբօրս:

— Ցաւումեմ, որ ձեզ սպասել տուի, պ. Լեդէյարդ, ասաց միստեր Ջօյսը պինդ սեղմելով նորա ձեռքը: Ես նկատեցի, որ միստեր Ուայիօնի դէմքը մոռայացաւ այն անծանօթի վերայ նայելով:

Հօրեղբայրս, ըստ երևոյթին, յանկարծական շփոթութեան մեջ էր, բայց որպէս մի բարեկիրթ տանուտէր բարեմաղթութիւնը չուշացրեց:

— Ի՞նչ խառնակ եղանակ է, շատ ուրախ եմ, որ չէք մոլորվել ճանապարհից:

— Ես ևս, պատասխանեց միստեր Ջօյս ծիծաղելով. — ստանալով ձեր սիրելի հրաւերը, ես աշխատեցի որչափ կարելի է շուտ հասնել այստեղ:

Ես նորից նայեցի Մարիօնի վերայ, ինձ թուումէր որ նա իւր հօրից աւելի շփոթված էր: Միայն իմ նայելովս նորա մտածութիւնը ուրիշ մի զգացման փոխվեցաւ:

— Կերակուրը պատրաստ է, ասաց սպասաւորը, բանալով սեղանատան դուռը:

Ամենքը զոյգ զոյգ մտան սեղանատուն: Մարիօնը դեռ ևս առաջ ասաց, որ ես միայն պիտի մտնեմ սեղանատուն, որովհետեւ ինձ հետ զոյգ ուրիշ մէկը չկար, բայց որովհետեւ միստեր Ջօյսը այն թուի մէջ չէր մտած, դուրս համար ինձ վիճակվեցաւ նորա հետ դնալ: Երբէք ես չեմ մոռանայ այն աղբրսական հայեացքը, որ Մարիօնը ձգեց իմ վերայ այն ժամանակ, երբ ես բռնեցի նորա ձեռից, և ինձ թուեց, որ չնայելով հայեացքի կարճատևութեանը միստեր Ուայիօնը որսաց նորան:

Սակայն որչափ և նա նշանակութիւն չունենար, ես ափշեցայ: Աշխարայ բան էր որ միստեր Ջօյսին չէին սպասում: Կարելի է Մարիօնը կամենումէր հասկացնել ինձ, որ ես պէտքէ աւելի սէրով լինեմ, որպէս զի նա չնկատէ իւր սխալմունքը: Գործից այնպէս էր երևում, որ նա զիտէր, որ անհրաւէր

հիւր է: Նա մի՞թէ բացէ իրաց չասաց գնդապետ Լէդէյարդին, որ նորանից հրաւեր ստացած է: Ես տեսնումէի, որ հօրեղբայրս ձգումէր դէպի մեզ մի շփոթված հայեացք, որպէս թէ ինքն չգիտէ ինչպէս վարվէր անկող հիւրի հետ, բայց հիւրընկալութեան հոգին ամենայն բանին յաղթումէր:

— Ներեցէք ինձ մի բան հարցնելու, միսս Տօրնտօն, ասաց միստեր Ջօյսը, երբ արդէն ամենքը նստած էին սեղանի. — բայց մի՞թէ այստեղ չէ միսս Լէդէյարդը:

— Նա այստեղ է, իմ հօրեղբոր աղջիկ Մարիօնն է, ահա սեղանի միւս ծայրում:

— Ուրեմն դուք մեր տան տիրոջ աղգականն է՞ք . . . Հապա, խնդրումեմ, ասացէք ինձ, ովքեր են այս պարոնները, Ես ահա առաջին անգամն է որ եկած եմ այս կողմերս, և ոչ ոքին չեմ ճանաչում:

Ես ասացի ամենքի անունները, որոնց գիտէի:

— Բայց սա ո՞վ է, որ նստած է միսս Լէդէյարդի աջ կողմը:

— Սա միստեր Ուայիօնն է, հօրեղբորս աղջկան փեսայացու:

— Այո, այդպէս է, ես լսած եմ դորա մասին: Բայց նա կարճեմ այրի է, և այս ամրոցի նախկին տէրն է: Երևի նորա համար շատ ծանր է հիւր լինել իւր սեփական դահլիճներում. ի՞նչպէս էք կարծում:

— Կարծես, նա հաշտվել է այդ մտքի հետ:

— Օհ, այդ իհարկէ այդպէս և պետքէ լինէր . . . Իսկ ձեր հօրեղբոր աղջիկը շատ գեղեցիկ է, կարծեմ գնդապետ Լէդէյարդի միակ դուստր է:

— Այո, միւսնոյն ժամանակ և Չիլինէջի ժառանգուհի:

— Ինչ անօրինակ բաղդ է վիճակված միստեր Ուայիօնին: Ակամայ մտածումես, որ ճակատագիրը օգնել է նորան առաջին կնոջ մահի վերաբերմամբ:

Այս վերջին խօսքերում նորա ձայնի եղանակը այնպէս փոխվեցաւ որ ստիպեց ինձ նայելու ուղղակի նորա աչքերին, բայց դէմքի վերայ ուրախութիւն և ժպիտ տեսայ, և իսկոյն իմացայ իմ սխալս ենթադրելով, որ նորա վերջին բառերը հեղեղութիւն էին:

Այնուհետև մենք այլևս չսխալեցինք Մարիօնի անունը, միստեր Ջօյսը ուրախ խօսումէր զանազան բաների վերայ և մասնակցումէր ընդհանուր խօսակցութեան:

Երբ տիկինները դուրս եկան սեղանատնից, ես տեսայ, որ Մարիօնը անհամբերութեամբ կամենումէ ինձ հետ խօսել, բայց իբրև տանտիկին, յարմար ժամանակ չէր գտնում: Աերջապէս նա ինձ մօտեցաւ:

— Պատմիր ինձ, Ջէնի, ինչ որ գիտես միստեր Ջօյսի մասին:

— Շատ սակաւ բան կարող եմ ասել, Մարիօն: Նա շատ քաղցր խօսակից է, Բայց մի՞թէ դուք նորան չէիք սպասում:

— Ո՛չ երբէք նորա մասին լսած եմ և ոչ երբէք նամակադրութիւն ունեցած եմ նորա հետ, նոյնպէս և հայրս: Այստեղ երևի մի սխալ կայ:

— Նա ինձ ասաց, որ շատ ժամանակ չէ իւր այս կողմերը դալը, և աւել-

լացրեց որ մեծ պատիւ է իմ հօրեղբօրս Լէդայեարդի կողմից, որ իսկոյն հրաւիրեց ինձ իւր մօտ ճաշելու և դիշերելու:

— Ի՞նչպէս թէ դիշերելու, ես այդ չեմ հասկանում, Զէննի, Մեզ այլ ևս դատարկ սենեակ չէ մնացած, ո՞ր պէտքէ նորան տեղաւորենք:

— Ոչ ապաքէն ողիների և տեսիլների սենեակ ունինք, ասացի ես:

— Ա՛խ, այո, թող նա պնտեղ քնէ . . . բայց որչափ կցանկայի — ես նորա մասին որչափ կարելի է շատ բան իմանալ:

— Բայց և այնպէս, Մարիօն, ձեզանից մէկը նորան անշուշտ հրաւիրած պիտի լինի, նա շարժեց գլուխը և ասաց:

— Ճշմարտն եմ ասում, որ ոչ ոք չէ հրաւիրած: Այս շատ օտարոտի է, Զէննի, նորա ձայնը, աչքերը և վարմունքը — բոլորն ինձ բոլորովին միտէր Մօրդաուենտին են յիշեցնում:

— Մարիօն, մի՞թէ դու կարծում ես, թէ սա նա է . . .

— Լուռ թիւն, նգբա անցնումեն, ձայն տուեց Մարիօնը:

Այդ ժամանակ հիւրերը միտէր Զօյսի պատմած հետաքրքիր առակների վերայ ծիծաղելով ներս մտան: Գնդապետ Լէդէյեարդն ևս կանչեց Մարիօնին մի կողմ և ասաց նորան:

— Սիրելի Մարիօն, վախենումեմ, թէ մեզ մի տարակուսանք է հանդիպած միտէր Զօյսի վերաբերմամբ:

Երևի դու անգիտութեամբ հրաւեր ուղարկած ես նորան, որովհետև ես ոչինչ չգիտեմ նորա մասին, և մեր հիւրերից ոչ մին նորան չէ ճանաչում: Բայց նա բոլորովին հաւատացած է, թէ մենք նորան հրաւիրած ենք ճաշելու և դիշերելու:

Բայց և այնպէս նա մի ազնիւ անձն է, մենք ևս նորան մեզ անհիւրընկալ պիտի ցոյց չտանք: Ո՞ր սենեակը նորան պիտի տանք:

— Բոլոր սենեակները լի են հիւրերով, մնացած է միայն կարմիր սենեակը:

— Ուրեմն այն սենեակը պիտի նորան տանք, միայն խնդրումեմ դու ոչինչ չասես նորան երեւոյթների մասին — դոքա բոլորը յիմարութիւններ են:

— Շատ լաւ, հայրիկ, Ուրեմն ես գնամ կարգադրեմ, որ ամենայն ինչ պատրաստ լինի:

Երեկոն շատ զուարճութեամբ անցաւ, միտէր Զօյսը բոլոր հասարակութեան ոգի էր:

Հօրեղբայրս տարաւ ինձ դաշնամուրի մօտ, ես ևս մի քանի հատուածներ անցի, յետոյ պահանջեցին երգել, և ես լսեցի ինչպէս զնգապետն ասաց: — Եկէք այստեղ, միտէր Զօյս, ես հաւատացած եմ որ երգեցողութեան արհեստը ձեր տաղանդներին կվերաբերվի: Ապա ուրեմն բարեհաճեցէք երգելու:

— Ուղիղն ասած, ես քաշվումեմ անծանօթ մարդիկների ընկերութեան մէջ երգելուց: Իսկ եթէ դուք ցանկանումեք, ես կաշխատեմ որչափ կարող

եմ կատարել ձեր խնդիրը, ասաց, և իսկոյն նստեց դաշնամուրի առաջ:

— Փառաւոր, երիտասարդ, ասաց Լէդէյերադը. — մի պակասութիւն չկայ:

Միստէր Ջոյսի մատները արագ շրջումէին դաշնամուրի վերայով: Մարիօնը և միստէր Ուայիօնը ուշադրութեամբ նայումէին նորան:

Նորա քաղցր և և շարժող երգի առաջին տունը երգելու միջոցին ես նայեցի Մարիօնի վերայ, նորա աչքերը տնկված էին կիզի երեսին: Արտուր Ուայիօնը վերկացաւ տեղից. նա ևս նայումէր միստէր Ջոյսի վերայ, բայց նորա դէմքը միթեմ էր և ճակատը կնճռած: Սակաւ առ ոսկաւ նա իւրեան զսպեց և նորա դէմքը սովորական հանգստութիւնն ստացաւ: Միւսների հետ միասին նա շտապեց միստէր Ջոյսին շնորհակալութիւն յայտնել:

— Ինձ թուումէ որ ես այս երգը լսած եմ առաջ: Վարօղ եմ արգեօք հարցնել, որտեղ էք այդ սովորած:

— Ճշմարիտ, չե՛մ յիշում, պատասխանեց միստէր Ջոյսը. — ես վաղուց դիտեմ այս: Մէկ իտալացի կին, որի մօտ ես այս երգեցի, երբ արտասահմանում էի, ասաց, որ այս երգը մտածմունքի աշխարհից է:

— Ի՜նչ լաւ ո՞ճ է. ասաց միստէր Ուայիօն ժպտալով. — բարոյովին այդպէս է, սորա մէջ մտածողական ձայներ են լսվում:

Ձուարձալի երեկոյից յետոյ քնելու ժամանակը հասաւ. Բոլոր այս ժամանակը Մարիօնը անսովոր կերպով լուռ էր, մինչև որ եկաւ իմ մօտ, բարի գիշեր ցանկալու: Յանձնալով դէպի ինձ նա ականջիս փախալով ասաց.

— Ես ամեն բանը հասկացայ. Ջէննի, բայց չգիտեմ ինչ դուրս կգայ դորանից: Ես ճանաչեցի այս երգը: Մարդի մի՞ ասեր — այս երգը երգողը թող իւրեան Ջոյս անուանէ, բայց ես ճանաչում եմ նորան միստէր Մօրգաուենի անունով:

— Մարիօն, ուրեմն ի՞նչ անելու է այժմ:

— Չգիտեմ, բայց տեսնումեմ, որ միստէր Ուայիօնը մի բան նկատումէ, Ջէննի, ես զգում եմ որ ինձ փորձանք պիտի պատահի:

— Չե՞ս սխալվում արգեօք, Մարիօն:

— Ոչ: Մէկ զանազանութիւն միայն կայ: Ջօն Մօրգաուենտը մօրուքով էր և քնացքով, բայց միստէր Ջոյսը այդ չունի:

— Իսկ եթէ սա իսկապէս Ջօն Մօրգաուենտը լինի, ուրախ չես մի՞թէ, հարցրի ես. — Չես պատասխանում, Մարիօն: Ա՛խ, եթէ դու նորան սիրումես, ի՞նչի խօսք տուիր Արտուր Ուայիօնին:

— Ես քեզ բոլորը պատմեցի, Ջէննի, պատասխանեց նա. — Եթէ սա իսկապէս Ջօն Մօրգաուենտն է, արդէն ուշացել է: Ծանր հառաչելով նա դնաց իւր սենեակը:

Միւս օրը ամենքը նախաճաշի ժողովեցան, միստէր Ջոյսը ուշացաւ, ամենքն ևս կատակով ասումէին, երեւի տեսիլները հանդիսա քուն չեն տուել նորան ամբողջ գիշերը, նա ևս ստիպվել է արշալոյսին քնել: Բայց

Ժամանակն անցաւ, մենք ամենքս սեղանի էինք նստած. Գնդապետ Լէդէ-
յեարդը պատուիրեց գնալ միստէր Ջոյսի ննջարանը և ասել որ արդէն
ուշ է: Քանի մի ըրալէից յետոյ ծառան դարձաւ յայտնելով որ միստէր
Ջոյսը ննջարանում էր և թէ նա անկողնում ևս չէ պառկել: Ծառան
առաջ ևս տաք ջրով նորա ննջարանի դրանը մօտացել է և երկար սպա-
սելուց յետոյ հեռացել է, իսկ այժմ՝ պատասխան չստանալով, նա ներս
է մտել և սենեակը դատարկ է գտել:

— Սա շատ օտարոտի բան է, ասաց Լէդէյեարդը. — ես սկսում եմ կաս-
կած տանել:

Հարց ու փորձ անելու չէ արդեօք, հարցրեց միստէր Ուայիօնը. — որևիցէ
արծաթեայ ափսէ կորած չլինի:

— Այս պարոնը այստեղ թողած է իւր բոլոր իրերը, ասաց ծառան. —
նա միայն հազուստը փոխած է, որովհետև երեկեան հազուստը այստեղ
աթոռի վերայ է:

— Արդարև անհասկանալի է, ասաց Լէդէյեարդը. — բայց պէտքէ ասել,
պ. Ուայիօն, որ միստէր Ջոյսը աւաղակի չէ նմանում:

Հատ հասկանալի է, որ բոլոր հիւրերը շատ հետաքրքիր էին միստէր Ջոյ-
սի անհետանալու մասին, միայն երկու անձներ — Մարիօն և Արտուր-
Ուայիօն, շատ այլալաճ էին:

Մարիօնը հիւանդութեան պատճառով դուրս չեկաւ ամբողջ օրը սենեա-
կից: Միստէր Ուայիօնը քանի մի անգամ հարցրեց Մարիօնի մասին, և ինձ
թուումէր որ նա համբերութենից դուրս էր գալիս: Մարիօնը խնդրեց որ
հաղորդեմ միստէր Ուայիօնին, որ նա հանգիստ մնայ և թէ ինքն՝ մինչև երե-
կոյ կլաւանայ, բոլոր ժամանակը նա նստած էր իւր ներքին սենեակում և
ոչ ոք իւր մօտ չէր թողնում բացի ինձանից:

Յոյս ունիմ, որ Մարիօնը գոնէ ճաշի ժամանակ կիջնէ, ասաց միստէր
Ուայիօնը:

Ի հարկէ, ասացի ես. — ինձ թուումէ որ նորա ջղերը փոքր ինչ թուլա-
ցել են:

Երևի նա զրգոված է միստէր Ջոյսի օտարոտի վարմունքով Չեզ
հատաացնում եմ, միսս Տօրնտօն, որ զորանում զարմանալի ոչինչ չկայ:
Եթէ գնդապետի տեղ լինէի, առանց ժամանակ կորցնելու կհրամայէի՝ դուրս
բշլել նորան տնից:

Հաւատացէք ինձ, որ սա մի աւաղակ էր, որը անամօթաբար համար-
ձակեց մի որևիցէ նպատակով ներս մտնել:

— Հապա ի՞նչի նա այդպէս յանկարծ անհետացաւ:

— Ոչ երևի նա կամենումէ որևիցէ կասկածներ յարուցանել:

Ամբողջ օրը ես թաղրութիւններով անցաւ միստէր Ջոյսի մասին: Անձ-
րեւը գալիս էր ամբողջ օրը, ոչ ոք չէր կարողանում բակից դուրս գալ, բա-
ցիմիստէր Ուայիօնից, որ պարծենումէր թէ ոչինչ խառնակ եղանակ նորան չէ
կարօղ արգելք լինել տնից դուրս գալու: Սակայն նա երկար չմնաց դուրս,

որովհետեւ ես չուտով հանդիպեցայ նորան նախասնեակում, երբ տուն էր մտնում, իսկ ես բարձրանումէի սանդուղով Մարիօնի ննջարանը: Նորան պատահելուն պէս ես նկատեցի նորա աչքերում մի զարհուրելի կրակ, երբ նա ինձ նայեց: Բարձրանալուս ժամանակ, ես լսեցի, ինչպէս նա կանչեց ծառային և հրամայեց իւրեան մէկ բաժակ գինի տալ: Համարեա ամբողջ օրը ես նստած էի Մարիօնի մօտ: Նա ոչինչ չասաց Ջօյսի մասին, բացի հետեւեալ բառերից:

— Առաւել քան թէ առաջ ես հաւատացած եմ, որ սա Ջօն Մօր-դաունան է, և եկած է իւր խոստումը նորոգելու: Չափազանց ուշ է, չափազանց:

Ի դուր աշխատումէի համոզել նորան, բայց նա իւրն էր պնդում, թէ խօսք է տուած միստէր Ուայիօնին, և ոչինչ հնար չկայ գործը փոխելու:

Մենք ամենքս ժողովւած էինք գրադարանում, երբ գուռը բացվեցաւ և սպասաւորը երեկվան նման ասաց:

— Միստէր Ջօյս:

Միստէր Ջօյսը մօտեցաւ հօրեղբօրս և ասաց:

— Ազնիւ տանուտէր, խնդրումեմ, ինձ մի՛ սպասէք ճաշի, 5 րոպէում ես կհասնովիմ: Երեւի դուք շատ զարմանում էիք թէ ի՞նչի պայքան ժամանակ չէի երևում:

Լեզէյեարդը խոստովանեց, որ միստէր Ջօյսի բացակայութիւնը մեծ հետաքրքրութիւն էր շարժում:

— Ճաշից յետոյ ես ձեզ բոլորը կբացատրեմ: Ներեցէ՛ք, ես շուտով կվերադառնամ, ասաց նա դուրս գնալով:

Շուտով նա նորից վարձաւ սեղանատուն:

— Դուք իրաւունք ունիք ինձ շատ օտարոտի անձն համարելու, գնդապետ Լեզայեարդ, բայց ես իմ պարտք եմ համարում ձեզ, որպէս մի հիւրընկալ տանտիրոջ, հաշիւ տալ իմ գործերի մասին:

Իսկոյն սեղանին նստողները ամենքը լռեցին և համբերութեամբ սպասումէին, թէ ինչ պիտի ասէ միստէր Ջօյսը: Բայց ամենքից առաւել հետաքրքրի էր միստէր Ուայիօն: Միստէր Ջօյսը այսպէս սկսեց:

— Անշուշտ կարմիր սնեակում առանձին մի բան կայ, որ քունս արգելեց ամբողջ գիշերը: Երբ ձեզանից բաժանվելով բարձրանումէի սանդուղով ննջարան, ես սաստիկ ախորժ քուն էի զգում, բայց երբ մտայ ներս, յանկարծ քունս փախաւ: քնելու համար արած բոլոր փորձերս դուր անցան: Ես այս պարզ կերպով զգումէի: Գիրքը վերցրի, սկսեցի կարդալ, յուսալով գիրքը ձեռիս քնել — բայց և այնպէս քունս չտարաւ:

Երեք ժամի կէսում ես սկսեցի նամակ գրել: Յանկարծ ետ մտաբերեցի, որ երէկ մոռացած էի ուղարկել մէկ շատ հարկաւոր նամակ, որը այս առաւօտ Լօնդօն պիտի հասնէր անշուշտ: Այս նամակից կախումն ունէին կողմնակի մարդիկների շահերը, ուստի ստիպվեցայ անձամբ շտապել Լօնդօն: Ես նայեցի երկաթուղիների ցուցակին և իմացայ որ ձեր տան մօտի

իջևանում երկաթուղին պիտի կանգնէ 6 $\frac{1}{2}$ ժամին: Ինձ մնում էր 3 $\frac{1}{2}$ ժամ 12 մղոն գնալու համար: Մտածելու այլևս ժամանակ չունէի, շտապով հաղնվեցայ և ճանապարհ ընկայ: Հաղիւ իւր ժամանակին հասայ իջևան և շտապեցի Լօնդօն, գործերս ուղղելու: Բայց ինձ զանազան պատահմանք արգելք եղան, ապա թէ ոչ նախաճաշիկին այստեղ կհասնէի: Յետոյ միտքս եկաւ, որ պէտքէ նամակ թողնէի, որ անհանգիստ չլինիք բացակայութեանս պատճառը իմանալով, բայց սա այն ժամանակ միտքս եկաւ, երբ շտապով հանգնվումէի չուշանալու համար: Իմ պատճառներս լսելով, պ. գնդապետ, կյուսամ որ կներէք ինձ:

— Բոլոր սրտով ներումեմ, պատասխանեց հօրեղբայրս, ծիծաղելով: — Բայց ես նեղանում եմ՝ ձեր ննջարանի մասին — ի՞նչ անելու է, եթէ երկու գիշեր չկարողանաք քնել:

— Անհոգ կացէք, այս դիշեր ես մեռածի նման կքնեմ, ասաց միստեր Ջոյս: — Կարող էք ձեզ ներկայացնել, թէ ես որքան հոգնած եմ:

— Միստեր Ջոյս, Լօնդօնից մեզ ոչինչ լուր չէ՞ք բերած, հարցրեց միստեր Ուայիօն մեղմ ձայնով:

— Ոչ, այնտեղ ամենայն բան կարգով է գնում, լրագիրների մէջ ոչինչ նոր բան չկայ: Ախ, մոռացայ ասելու, որ ժողովողի մէջ փոքր ինչ յուզմունք կար:

— Ներեցէք հարցնել. ի՞նչ պատճառով, կառավարութեանն ուղղած ուղերձի մէջ նշանակված առաջարկութեան պատճառով չէ արդեօք:

— Ոչ, այդ մասին ժողովուրդը հանգիստ է: Ընդհանուր հետաքրքրութիւնը գրգռված է մարդասպանութեան պատճառով:

— Արդարեւ ես յուսահատումեմ մեր երկրի մասին, ասաց գնդապետը, բռնակալութեան ոչինչ միջոցներ չեն կարողանում զսպել վտանգաւոր մարդիկներին:

— Բայց այս սպանութիւնը, ասումեն, բարձրաստիճան մարդիկների գործ է եղած: Հիւրանոցներում գաղտնի պատմում են որ մի մեծ և երևելի կալուածատէր սպանած է իւր կնոջը շարաշարեղեռնագործութեամբ: Վասկած չկայ, որ այս բանս երկու օր չի քաշի բոլորովին կյայտնվի: Ահա ձեզ բոլոր իմ նոր լուրերը, միստեր Ուայիօն — ուրիշ ոչինչ չկայ:

— Այս ևս շատ բաւական է, պատասխանեց միստեր Ուայիօնը ժպտելով: — Ձեզ ի՞նչու է թուում, Մարիօն: Նա պատասխանալու տեղ դողդողաց:

Նոյն երեկոյ ոչինչ առանձին բան չպատահեց: Միստեր Ջոյսը երգումէր և պատմութիւններ էր անում, սակայն ինձ թուումէր որ հոգու տրամադրութիւնը այնպէս լաւ չէր ինչպէս երէկ: Ես այս բանը նորա հոգնածութեան էի վերաբերում: Ինձ թուումէր նոյնպէս, որ նա խոյս էր տալիս Մարիօնին տեսնելուց:

Ընդ հակառակն Արտուր Ուայիօնը ուրախ էր ինքն և ուրիշներին ևս ուրախացնումէր:

Միւս օրը, երբ մենք նորից ժողովկեցանք նախաճաշի, նորից միստէր Ջոյսը չերեւեցաւ։ Այս անգամին նորա բացակայութիւնը ոչ դէի չզարմացրեց, որովհետեւ նա միւսներէի հետ մէկ տեղ գնաց քնելու, և ամենքն ևս դիտէին, որ նա սաստիկ յոգնած էր։ Մինչև անգամ գնդապետը պատուիրեց նորան անհանդիստ չանկել։

Բայց ժամանակն անցաւ, վերջացրինք թէյ խմելը, իսկ միստէր Ջոյսը դեռ ևս չկար։ Վերջապէս ծառան կրկին անգամ ծեծեց դուռը և պատասխան չստանալով, կամեցաւ մտնել սենեակը, բայց ներսից փակված էր։

— Ուրեմն նա նորից Լօնդօն գնացած է, ասաց գնդապետը։

Նախաճաշի ժամանակն ևս անցաւ, սակայն միստէր Ջոյսը չկար։ Ես նկատեցի որ Մարիօնը սաստիկ շփոթված էր, ես ևս սկսեցի մտածել, որ այս Զօն Մօրդուկտը օտարոտի միջոց էր մտածել իւր խոստմունքի կատարմանը հասնելու համար։ Վերջապէս այս զրուծիւնը անտանելի եղաւ, գնդապետը ինքը գնաց կարմիր սենեակը և սկսեց որչափ ոյժ ունէր դուռը ծեծել։

— Միստէր Ջոյս, ժամանակ է վերկենալու, երկու ժամ է։

Ոչ ձայն կայ, ոչ պատասխան։

Գնդապետը ծառաներին կանչեց, և դուռը կոտրեցին։ Ես և բոլոր հիւրերը սեղանատանն էինք։ Արտուր Ուայիօնը ևս մեզ հետ էր, և սովորաբար հանդիստ էր մնում, այն ինչ մենք ամենքս շատ թէ քիչ շփոթված էինք միստէր Ջոյսի մասին։ Յանկարծ Մարիօնը գունաթափ դուրս թռաւ և դռնեց։

— Աստուած, այս ի՞նչ բան է։

Հետո, երկար նրբանքքում շփոթ ձայներ լսվեցան և այս բոլոր ձայներից լսվումէր « սպանութիւն » բառը։

Մի կերպով ոք մին գիշերը հանգիստ ժամին մտել էր կարմիր սենեակը և սպանած էր մահճակալի վերայ պառկած մարդին։ Սպանութիւնը կատարվել էր առանց թրի, այլ խեղդել էին նորան քնած տեղը, և յետոյ երեսը ջարդել մի ծանր գործիքով։ Հարուածները այնպէս դադանազան սաստկութեամբ էին եղած, որ բոլոր դէմքի գծագրութիւնը աւերվել էր և ամենևին չէր կարելի ճանաչել ով եղածը։ Մարիօնը իմացաւ ինչ որ պատահած էր, և յուսահատութեան ողբով ընկաւ անզգայ։ Միստէր Ուայիօնը ուրիշների օգնականութեամբ բարձրացրեց նորան և տարաւ նորա սենեակը, յանձնելով իմ հոգացողութեանը։

Վարող էք ներկայացնել ձեզ, թէ ինչպէս սաստիկ շփոթված էր գնդապետ Լեդէյեարդը։ Այս անգամ սաստիկ շփոթեցրեց հիւրերին։ Շատերը կամենումէին նոյն իսկ ըոպէին թողնել գնալ, բայց գնդապետը խնդրեց սպասել դատարանական հետազօտութեան։

— Սարսափելի յանցանք է գործվել իմ տանը, ասաց նա. — մենք ամենքս պարտական ենք վկայել որչափ կարող ենք։ Ես յանձն եմ փոխում գտնել սպանողին։

Իսկոյն մարդ ուղարկվեցաւ տեղական ոստիկանութեանը, նոյնպէս և Լօնդօն խնդիր ուղարկեցին շուտով փորձառու խուզարկու ուղարկել: Ոստիկանութիւնը ենթադրումէր որ սպանօղը ոչ մի տեղից չէր կարող մտնել, եթէ ոչ լուսամտից: Ըստ երևոյթին, սպանութիւնը կողոպտելու համար եղած էր, որովհետեւ ոչ մի տեղ չէր երևում միտէր Քօյսի մատանին և փողերը:

Սարսափելի շփոթութիւն ընկաւ ամբողջի մէջ այս նոր տարու առաւօտը:

Երևումէր որ ամենքը վախենում էին մենակութեանց, ուստի ժողովումէին գրադարանում և սեզանատանը, և աշխատումէին մի կերպով տիրութիւնը հեռացնել: Սա մի խորհրդաւոր գործ էր: Ոչ ոք բան չդիտէր միտէր Քօյսի մասին. չլինի թէ մի գաղտնի թշնամի է ունեցել նա: Միտէր Ուայթօնը հերքումէր այս ենթադրութիւնը, անշուշտ, ասումէր նա, մի որեւիցէ աւաղակ մտած է այստեղ բան գողանալու, և տեսնելով մահ-ճակալի վերայ Քօյսին և արթուն կարծելով նորան, խփել է նորան դուրսէ ոչ սպանելու մտքով, այլ միայն իւր անձն ազատելու համար:

Մարիօնը ուշքի եկաւ, և դուրս չէր գալիս իւր ննջարանից, նա դեռ նաժ էր և լուռ, այս հարուածը թուլացրել էր նորա խօսելու կարողութիւնը: Ես ցանկանումէի նորա մօտ մնալ ամբողջ երեկոյ, բայց հօրեղբայրս չթողեց, ասելով, որ Մարիօնը պիտի քնէ մեր ճաշելու ժամանակ և ինքն ևս կ'ամենումէ, որ ամենքը սեղանատանը լինին:

Նորա ցանկութեամբ մենք ժողովվեցանք դրատանը, միայն այս անգամ չկար առաջվան սովորական ուրախութիւնը: Անկոչ հիւրի խղճալի մահը ամենքի վերայ մի տխուր ստուեր ձգեց:

Յանկարծ բացվեցաւ դուռը ինչպէս առաջ, և սպասաւորը գունաթափ և սարսափից կակաղելով ասաց.

— Միտէր Քօյս:

Ամենքն ևս սարսափից ձայն արձակեցին, սպասաւորն ևս մէկ կողմ քաշվեցաւ, ճանապարհ տալով իւր յայտարարած անձին:

Միտէր Քօյսը մտաւ ողջ և անմեղ: Իւր սովորական ժպիտով նա մօտեցաւ դնդապետին, բայց անցնելիս նա ակամայ նկատեց ամենքի երեսին գրոշմված երկիւղ և մտածմունք: Նա յանկարծ կանգնեց և նորա դէմքն ևս մնայլացաւ:

— Երեւի ես ձեզ ամենքիդ շփոթութիւն պատճառեցի, ասաց նա:

— Միտէր Քօյս, սա կատակ չէ. բացադաշեց գնդապետը:

— Միթէ դուք չստացաք այս առաւօտ իմ նամակս. հարցրեց Քօյսը զարմացմամբ:

— Ոչ, պարոն, ոչինչ նամակ չեմ ստացել: Բայց չէք բացատրի ինձ արդեօք թէ ինչ են գտած ձեր ննջարանում:

— Իսկը Աստուծու ասացէք շուտ, ի՞նչ կայ:

— Մեռած մարմին:

— Ա՛խ, այժմ բոլորն իմացայ, բացադանչեց Քօյսը. — Կացէք, Ար-

տուր Ուայիօն, աւաղակի նման մի՛ մօտենաք զրանք:

Ոչ որ չէ կարող այս տեղից գնալ . . . Գնդապետ, ես կամենում էի աղատել ձեզ այս տեսարանից, բայց այժմ այդ անկարելի է: Նայեցէք այս դողացող չարագործին, որի ճակատի վերայ Վայէնի դրոշմ է զրված:

Արդարեւ Արտուր Ուայիօնի դէմքը սաստիկ փոխվեցաւ, երբ ամենքի աչքը դէպի նա դարձաւ: Քրտինքը կոխեց նորա երեսը, որ ծածկված էր մահա-կան գունատութեամբ, շունչը վախից փորն ընկաւ:

— Այն անդորրութիւնը, որով նա զուր պարծենում էր, թողեց նորան այն ժամանակ, երբ նորան շատ հարկաւոր էր, շարունակեց միստեր Ջոյսը խստութեամբ: Բաց աչքերդ, սեփական կնոջդ, Զօն Մօրդաուենտի քրոջ սպանող դե ճանաչիր ինձ այժմ:

— Ես գիտեմ միայն, որ դու զրպարտիչ ես և իմ հարսին ձգած փե-սայացու, ասաց Ուայիօնը չարութեամբ: — Թողէք ինձ, սիրտս նեղանում է:

— Զեռ կարող գնալ այս տեղից, մինչև չայտնեմ քո բոլոր յանցանք-ները — այն ժամանակ կփոխես այս տեղը բանտարկութեան: Ես մեղա-դրում եմ Արտուր Ուայիօնին իմ քրոջ Մարգարիտայի — իւր կնոջ, սպա-նութեան համար: Բացի դորանից, նա սպանած է Լդուարդ Հինտօնին, Լօնդօնի խուզարկուին, որ քնած էր իմ անկողնիս մէջ, որին սպանողը ինձ է կարծել:

Բոլոր ներկայ գտնվողների մէջ մի սարսափ տարածվեցաւ. չարագործը յուսահատութեան մի հայեացք ձգեց իւր շուրջը:

— Յոյս մի՛ ունենար փախչելով աղատվելու, ասաց Զօն Մօրդաուենտը խստութեամբ: — Պարոն ռատիկաններ, բռնեցէք յանցաւորին:

Երկու մարդ, որոնց այնտեղ լինելը ես չէի նկատել, առաջ եկան և Արտուր Ուայիօնի ձեռները կապելով, տարան: Բայց նորան վիճակված չէր ամրոցի սեամից դուրս գնալ. սաստիկ յուսահատութիւնը կամ ան-րնական նեղութիւնը կտրեցին այս ամրակաղմ երիտասարդ մարդի կեանքի լծելը, և նա մեռած ընկաւ մարմարիօնեայ յատակի վերայ:

Վաշխատեմ այժմ հաղորդել ձեզ այն պատմութիւնը, որ լսեցի ես Զօն Մօրդաուենտից, երբ նա պատմում էր հօրեղբօրս:

— Ես պիտի ձեզանից ներողութիւն խնդրեմ, գնդապետ Լեդէյնարդ, նորա համար, որ համարձակեցի դալ ձեր տուն ուրիշ անունով: Ես նոր եմ եկած իմ հեռաւոր աղգական միստեր Ջոյսից ինձ հասած փոքրիկ կա-լուածը: Միստեր Ջոյսը այս երկրում երբէք չէ եղած, և անձանթ թէ այս կողմերում: Երկու ամիս սորանից առաջ ես իմացայ, որ ձեր աղ-ջիկը — ձեզ յայտնի է, գնդապետ, որ մենք առաջ միմեանց ծանօթ էինք — ամուսնանում է այս չարագործ Ուայիօնի հետ, որը հինգ տարի սորա-նից առաջ ամուսնացած էր իմ քրոջ Մարգարիտայի հետ: Մինչև իմ այս անգամ ձեր տուն դալս ես չէի տեսած այս տանը իմ փեսայիս, որով-հետեւ այս վերջին հինգ տարիներս անցուցի ես Եվրօպա և Ամերիկա ճա-նապարհորդութիւն անելով: Միայն կէս տարի սորանից առաջ, իմ մեծ

Երբ որ մահի մասին գրած նամակներից ես սկսեցի նկատել իմ փեսայիս, Բրաուր Ուայթօնի յանցաւորութիւնը: Խեղճ Մարգարիտայի նամակներից ես տեսայ որ նա օտարիկ վախճանում էր իւր մարդից, Նա քրոջ ճիշտ հօգիտ ե խիստ էր վարվում: և որովհետեւ նորա գրութիւնը օրէ ցօր խանդարտօ մըր զոնադան անմիտ և անհաշիւ ձեռնարկութիւններ անելով ուստի գէշի կիներն ունեցած տաւրութիւնը աւելի ևս սաստկանում էր: Օտար մարդիկների առաջ իւրեան ամենաքնքաշ և սէրիմաց էր ձեռնում: Բնական որ ոչ որ էր կարող նկատել, որ նորա կնոջ սիրտը կտրված և նորա խտրութեամբ: Վերջապէս այս անտանելի անցքից յետոյ յայս փոխաւ տնից: Փեսայս աշխատեց ձայն տարածել թէ նա ուրիշ մարդի ճիշտ փախած է: և զորանից յետոյ այլ ևս ոչինչ լուր չունեցայ քրոջ մասին: միայն երկու տարի յետոյ նա նորից ձայն տարածեց: թէ նա մուտ արտասահմանում: Բայց զործր այդպէս չէր: Երբ Մարգարիտան փախել էր, նա նորա ետեւից էր ընկել, և բռնելով նորից բերել էր Չիվինէջ մենաստանի ծածուկ անցքով, և այնտեղ սպանել էր նորան: Բայց այս գաղտնիքը իմացողը միայն ինքն չէր, ինչպէս որ պատահումէ շատ անգամ այսօրինակ զիպուածներում: Իւր այգեպանը, որ հըրաժարական ստացած էր այստեղից, զիշերը ծածկվումէ մենաստանի հիւսիսային կողմը գտնված անտառում: Այնտեղ նա տեսնումէ որ Ուայթօնը իւր ձեռով տանումէ կնոջը գէշի մի ստորերկրեայ անցք: Այս բանս զրգուումէ նորա ճեղքարքութիւնը, և տեսնելով որ ոչ որ չէ վերադառնում, կամենումէ իմանալ թէ ինչ տեղ է այս:

Նա տեսնումէ մի գաղտնի դուռ գէշի ստորերկրեայ անցքը, որը երեւումէր որ փոքր ինչ առաջ բացվել էր: Այդ տեղից բաժանվումէին անցքեր, որոնք հաղորդակցութիւն ունէին կարմիր սենեակի ճեղք, այդ իսկ անցքի մէջ սանդուղի տակ ընկած էր խեղճ քրոջս մարմինը: Այգեպանը այս չըզիտէր, սակայն միւս օրը համարձակ գալիս է Ուայթօնի մօտ, և բոլորն ասումէ ինչ որ տեսած էր: Ուայթօնը իբրեւ գաղտնիք նորան հաւատացնումէ, որ այն ժամանակ ինքն իւր մօտ ուրիշ կին էր բերում, չկամենալով, որ այդ ուրիշները իմանան: Այգեպանը ուրիշ բան չէր տեսած, դորա համար հեշտ էր նորան լուեցնել: Նոր ես իմացայ, որ այդ իսկ այգեպանը վարձով բանումէ իմ նոր կալուածում: Սակաւ առ սակաւ ես նորան խոստովանեցրի: Նա զանգատվումէր, որ Ուայթօնը իւր ճիշտ շատ խիստ էր վարվում, թէպէտ միստրիս Ուայթօնը ևս լաւ չէր: Կամաց կամաց բոլոր գաղտնիքը յայտնվեցաւ: Ես միշտ մտածումէի, որ իմ քրոջ ուրիշ մարդի ճեղք փախչելը կատարեալ զրպարտութիւն էր, և այս իմանալուց յետոյ ամեն բան իմ առաջ բացվեցաւ: Ժամանակ կորցնել չէր կարելի: Ես լսեցի որ Մարիօնի հարսանիքը շուտ պիտի լինի, անսովոր վճիռ տուի ձեր մօտ գալ միստէր Զոյսի անունով: Կատարեքք արգիօք, գնդապետ, որ առաջին երեկոյ ինձ խնդրեցիք երգել: Այն երգը, որ ես ձեզ երգեցի, միշտ իմ քրոջ էր երգում: և նկատեցի, ինչպիսի տղաւորութիւն արաւ այն երգը Ուայթօնի վե-

րայ։ Ես ծառայից խմացայ, որ այն սենեակում ուր ինձ տեղափոխեցին տե-
սիլներ են երևում։ Զեմ կարող արտայայտել թե ինչպես ուրախացայ,
հաստատ հաւատալով, որ կարմիր սենեակը հաղորդակցութիւն ունի այն
ստորերկրեայ անցքերի հետ։ Ես զննեցի բոլոր մանրամասնաբար և վերջա-
պէս մահճակալի տակ գտայ ցած իջնելու դուռը։ Զգուշութեամբ սանդու-
ղից ցած իջնելով ես զիտեցի բոլոր անցքերը և նշաններից խմացայ, որ
սանդուղի տակ թաղած պիտի լինէր Մարգարիտան։ Մասամբ արդարացած
կասկածներից վախեցած, ես վերադարձայ կարմիր սենեակը վճռելու ինչ
անելիքս։ Ես շտապեցի Լօնգօն գործս տեսնելու։ Լօնգօնից խոստացան
խուզարկու ուղարկել, որին ես ներս պիտի բերէի ստորերկրեայ անցքով։
Այս բոլորը կարգադրված էր, երբ ես ձեզանից բաժանվելով գնացի ննջա-
րան։ Մենք զիշերը աշխատեցինք, քանդեցինք փոսը, դատնք այնտեղ իմ
անբաղդ քրոջ մարմինը։ Նորա մատի վերայ մնումէր դեռ ես այն թանկա-
զին մատանին, որը ես ուղարկել էի նորան արտասահմանից իրրե հարսա-
նիքի ընծայ։ Խուզարկուն այն մտքի էր, որ այս ապացոյցները բաւական
էին Արտուր Ուայթօնի գործերի քննութիւնը սկսելու, և խորհուրդ տուաւ
ինձ գնալ ուղղակի Լօնգօն երգուածների դատարանը։ Ուստի ես իսկոյն
գնացի իջևանել, ինչպէս և անցեալ զիշերը, խուզարկուն պատուիրելով
ձեզ յայտնելու այն զարհուրելի յանցանքը և բացատրել ձեզ իմ երկրորդ
բացակայութեան պատճառը։ Այժմ պարզ հասկանալի է, որ Ուայթօնը,
սաստիկ կասկած տանելով իմ մասին, գնացել է զիտելու ստորերկրեայ անց-
քը, և տեսնելով որ իւր յանդանքը և զաղանիքը յայտնված են, մտել է
կարմիր սենեակը և սխալմամբ սպանել է խուզարկու։ Հինտօնին, կարծե-
լով թէ ինձ է սպանում, իւր յանցանքը յայտնվելու համար։

Սորանից յետոյ զարմանալի չէ, որ գնդապետ Լէյքյարդը ծախեց մենաս-
տանը առաջին խնդրողին։ Մարիօնն եւ չուտով ամուսնաբաւ Զօն Մօրգա-
ուստի հետ և արդէն քսան և հինգ տարի է որ բաղդաւոր ապրումեն, որ-
քան այս հնարաւոր է այս անհաստատ աշխարհում։

ՃԷԺ. Դ. ԴԱՍ. ԱՂ. Մ. Տ Ա.

Ախալցխայի հայ հոգևորականների ընթերցարանի երկամեայ հաշիւը,

1879 թի մայիսի 1 ին Ախալցխայի հայ հոգևորականների ընթերցարանի տնդամ-
ները, կանոնադրութեան 16 յօդուածի համաձայն, ժողովելով ընթերցարանում
քննելին նորա երկու տարեկան, այն է 1877 թ. մայիսի 1 կց մինչեւ ց1ն մայիսի
1879 թ. հաշիւներն

ՄՈՒՏՔ	ՈՒ Կ.	ԾԱԽՔ	ՈՒ
Ա.) Երկու տարեկան ընթացքում ստացել է ընթերցարանը տնդամ- ներից բաժանարդադին 344 ր. 704.		Ա. Ընթերցարանը եւր հաշուով ձեռք է բերել 43 օրինակ գիրք, որոնց արժուութիւնն է	77 44
Բ.) Նուէր ստացել է հետեւեալ անձներէ		Բ.) Ընթերցարանը իւր հաշուով նմանապէս ստացել է հետեւեալ լրագիրները եւ ամսագիրները.	
Եզիկայ ա. ք. Համբարձու մեանից	1	Մեղու հայաստանի	14
Մարտիրոս ք. Մեծատունեանից	1	Մշակ	20 2
Մարտիր ք. Կանցիանից	1		

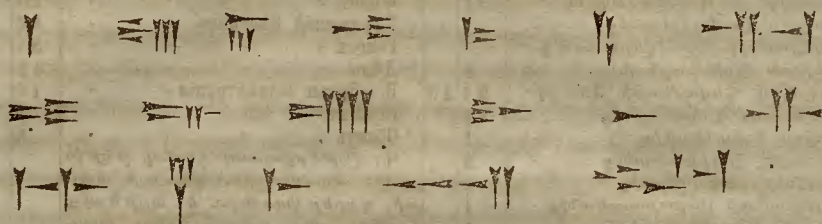
Կարապետ ք. Տ Գրիգորեանից	1
Համբարձում ք. Զուրաբեանից	50
Աբրահամ ք. Ղազարեանից	2
Մկրտիչ ք. Գրիգորեանից	1
Մովսէս Սամուէլեանից	1
Աղէքսանդր Աւագմանից	5
Մելքոն Չիլիքեանից	2
Յովակիմ Գեղամեանի ձեռով	84 15
Նիկողայոս Չիլիքեանից	1
Յակոբ Զորանեանից	1
Առաքել Մելքոնեանից	2
Մկրտիչ Հարակեանից	2
Աղէքսանդր Սարայարեանից	1
Գրիգոր Բաւթանեանից	1
Գրիգոր Տ. Մեղայեանից	1
Տեղբայր ձարակեանից	1
Յակոբ Ղանթարձեանից	1
Պաղոս Շաքարովանից	1
Երկուսն իւրաքանչիւր Համբարձումեանից	10
Տ. Զմրուտ Յարութիւնեանից	1
Տ. Փեթրոսիւս Վարդանեանից	1
Ընդամենը	413 75
Գ) Նոյնպէս հետեւեալ անձնակցից	որ.
Նուէր ստացել է ոյն գրքերը	..
Կարապետ ք. Տ. Գրիգորեանից	3
Յովակիմ Գեղամեանից	1
Տեղբայր ձարակեանից	1
Առաքել Տ. Յակոբեանից	1
Մկրտիչ Հարակեանից	3
Աղէքսանդր Սարայարեանից	24
Յովհաննէս Վանանդեանից	3
Մկրտիչ Կաղապարեանից	2
Պեթր Պառլեանից	1
Բեկիկ Աւետիք Բաբայեանից	1
Մկրտիչ Տ. Մարգարեանից	1
Ս. Գաւաթեանից	1
Ընդամենը	42
Դ) Այլեւ նուիրաբար ստացուելէ Աբրահամ քանայ Ղազարեանից ուրախ ամսագիրն 1877, 1878 թուերի	

Մասիս	20
Մանկավարժական թերթ	6
Հայկական Աշխարհ	3
Փորձ	20
Тифлисский Вѣстникъ	12
Голосъ	34
Дѣло	16
Всемирная Иллюстрація	16
Огонекъ	5
Обзоръ	5
Գ) Ընթերցողների համար թղթի, գրչի, պահպանի, վառելի փայտի, գրքեր կազմելու եւ այլն ծախք է եղել ընդամենը երկու տարվայ ընթացքով	96 00
Գումարն է	345 42
Կնուսէ առ ձեռն պատրաստի դրամ	47 93
Եւ բացի սորանից աղաւիկ կոյ	25 40
Գումարն	73 33

ԱՐՄԱՆԻՐԵԱՆ ԵՐԵՐՈՐԴ ԱՐՁԱՆԱԳԻՐ.

Այս երկրորդեան բեկումնէ արձանագիրս, որ այս օրերս պատահելով Արմաիր օրինակից Արմաիրեան բլրի աշտարակի զրան ձակատի նեղ և երկայն քարի վերայից, որն զըրվելով ընկել էր բլրի ստորոտը, որ և բերելով Ս. Եջմիածին տուի 1870 թուին Արմաիր դանուած մեծ արձանաքարի մօտ, որ յարմարեցրած է ձեմարանի հարաւային հանգեպն, և թէ կարելի է տպագրելով Արարատ ամսագրիդ մէջ հրատարակել ի զետու թիւն հետաքրքիր գիտնականներու, որոնց և հրաւիրել, երբ յաջողին կարգալ, թարգմանութիւնն հասցնեն խմբագրութեանդ ի հրատարակութիւն, նմանապէս և ցայսօր քանի տեղ Արարատեան նահանգի մէջ գրտ-

նուած և հետզհետէ Արարատ ամնազրիգ մէջ հրատարակուած պիտի լինի արձանագրութիւնների թարգմանութիւններն: Ս. Ե. Ս.



ԳԵՆՈՒԱՅԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՓՈԲԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ ԺԳ ԵՒ ԺԳ ԴԱՐԵՐՈՒՄ:

(Վիճար Լ. անհայտ հեղաղջող-ի ն, Յրանալից:)

Հազիւ երկու դար անցած էր այն տխուր նշաններից ի վեր, որոնք այնքան զանազան ձևերով ծանուցած էին արևմտքի քրիստոնեաներին աշխարհի մերձակայ վախճանը՝) երբ, ահով ներշնչված աղօթքների փոխանակ, Սուրբ երկիրը անհաւատների ձեռից իրելու մի ջերմ՝ փափաք յաջորդեց:

Երուսաղէմը ստրկութեան մէջ ընկնելուց յետոյ, իւր նախնի օրերի հարստահարութեան էր հանդիպած և նոր հարստահարիչների զգուելի լուծն էր կրում: Սրի տակ գերի զարձած և թշուառութեան ծոցից աղերսող Երուսաղէմը բարձր ձայնով աղատիչներ էր կանչում: Շուտով արևմտքի հեռաւոր երկիրներից եկած քրիստոնեայ զօրքերը հասան այս հրաւերին և պղծված քաղաքի բլուրների ստորոտում երևեցան:

Ահա երևումէ Երուսաղէմը յանկարծ,

Ահա ցոյց են տալիս Երուսաղէմը նորա միմեանց,

Ահա հազարաւոր ձայներ միացած,

Ողջունումեն Երուսաղէմը զգացմամբ՝):

Նորանից քիչ ժամանակ յետոյ, բոլոր Ասորիքը նուաճված էր, և յաղթող Քրանկները տիրումէին այն երկիրների վերայ, որտեղ, հազար տարի առաջ, Քրիստոս մարդիկներին յայտնած էր իւր աստուածային գոյութիւնը:

Արևմտքից եկած պատերազմականներին հետեւելով, Իտալիայի ծովային հասարակապետութիւնները խաչակիրների զրօշակին տակ Ասիայի մէջ իւրեանց փառասէր իշխանութիւնը տարածած էին: Քրանկների Ասորիքում

(1) J. de Varagine Chron. Januens. Ch. II. — Conrad Lycosthènes, de Prodig. pag. 226 et suiv.

(2) T. Tasso Gerusal. liv. III, oct. 3.

ունեցած նախկին յաջողութիւններէն ի վեր, Պիղա, Գենուա և Վենետիկ իւրեանց նաւերը արեւելք էին ուղարկած, որքան որ Սուրբ երկիրը ազատելու, նոյնքան ևս իւրեանց ճարտարութիւնը զարգացնելու և իւրեանց վաճառականական յարաբերութիւնները ընդարձակելու նպատակով: Այս երկը քաղաքներից եկած նաւաւարների խաչակիրներին արած ծառայութիւնների շնորհով, Ասորիքի լատին իշխանների կողմից նոցա շնորհված էին եկեղեցիներ, բնակարաններ և վերջապէս քաղաքի թաղեր և նշանաւոր հողեր, որոնց նորա տիրումէին վեհապետ տիտղոսով³⁾: Գենուացիները ի միջի այլոց Նրուսարդէմուս, Յոպպէում և Վեսարիայում աղատ հաշուէտներ ունէին: Անթիւ գանձեր ձեռի տակ ունենալով, որոնց միջոցով մայրաքաղաքի վաճառականները անհամար նաւեր էին պատրաստում և շահաւետ վաճառականութիւն էին անում, Գենուայի հասարակապետութիւնը շուտով Ասորիքում ահագին ազդեցութիւն ձեռք ձգեց և խաչակիրները ստիպվեցան նորան զիմելու ծովի միւս կողմից ապրանքներ բերելու համար: Այն շահերը, որ Գենուան քրիստոնեաներին մատուցած այս ծառայութիւններից էր քաղում, իւր շահերին այնքան աւելի օգտակար էին, որ նա կարող էր անտեսել իւր մարդիկը և իւր դրամները, որոնք անդադար զօրեղ նաւատորմիդին էին ծառայում, երբ սա տանումէր իւր վաճառները և պաշտպանումէր իւր ազգայինների առուտուրը⁴⁾:

Մի քանի դարերի ընթացքում Գենուացիները Ասորիքի հետ յարաւել յարաբերութիւններ ունեցան, Հասարակապետութեան վաճառականութիւնը և ճարտարութիւնը այնտեղ շուտ զարգացումն ստացաւ և հաւանական է որ այս երջանկութեան երկու աղբիւրները առաւել առատ պիտի լինէին խաչակիրների յաջողութեամբ, եթէ վեցերորդ խաչակրութիւնից ի վեր Նաալիայի հասարակապետութիւնների մէջ ծագած մրցումները զգալի կերպով յայնկոյս ծովի ճանապարհորդներին և Գենուայի ու Ասորիքի մէջ եղած առևտրական յարաբերութիւնները չթուլացնէին: Բոլոր ժամանակադիրները մանրամասն պատմած են անոռը նախանձից յառաջացած այս աղետաւոր պատերազմները և Վենետիկի ու Գենուայի ծագած միջոցին այս արիւնոուշտ կոիւնների պատճառած դառն հետեանքները: Այս ժամանակից յետոյ գենուացի նաւերը Ասորիքի ափերին շատ քիչ էին յաճախում, և վաճառականները իւրեանց ծովի միւս կողմի վթերանոցներին մի շնչին շահ էին բերում, որովհետեւ այսչափ հեռաւոր մի հարստութեան փոխանակութիւնները նոցա սակաւ էին յարմարում և միայն անուղղակի կերպով էին ծառայում մայրաքաղաքի քաղաքականութեան շահերին:

(3) Muratori: Antiq. Ital. T. II. col. 919.

(4) Guill. de Tyr, Hist. I. XII. 22. XXII. 27 — Dom Brial, disc. prélim. du 19e Volume des Histor. de la France, pag. 38.

Այս աշխատութեան մէջ Գենուայի արեւելքի հետ ունեցած յարաբերութիւնների ամենահետաքրքիր երևոյթներից մինը պիտի ուսումնասիրենք։ Մենք կամենում ենք այս երեւելի հասարակապետութեան վաճառականների երկու դարի ընթացքում փոքր հայաստանի թագաւորութեան հետ ունեցած վաճառականական յարաբերութիւնների մասին խօսել։ Այն աղբիւրները, որոնցից այս յիշատակարանի մէջ պարունակված տեղեկութիւնները քաղած ենք, յոգաւորաբար շատ սակաւաթիւ են, և Տոբինի ու Գենուայի գիւններում պահպանված մի քանի հրովարտականքի և վկայագրերի մէջ են պարունակվում։ Անկասկած այս տեղեկութիւնները անբաւական են, եթէ մէկը աչքի առաջ ունենայ որ Գենուացիները 1200 թուից մինչև չորեքտասներորդ դարի կեսը հայերի հետ յարաբերութիւններ ունեցան, բայց այն հետաքրքրութիւնը, որ մեզ հասած յիշատակարաններից իւրաքանչիւրը ներկայացնումէ, այնչափ մեծ է, որ առարկայի նշանաւորութիւնը լրացնումէ բարեբաղդաբար բովանդակութեան հարստութեան պակասորդը։

Արեւմտի նաւավար ժողովուրդներին տրված արտօնութիւնները կամ դաշնագրութիւնները բաժանվում են երկու կարգ, առաջին կարգինը շնորհված էին առաւել նպաստներ ստացող ազգերին, նոցա, որոնք հայաստանի թագաւորութեան մէջ մշտական հաստատութիւններ ունէին և կանոնաւոր և յարատե վաճառականութիւն էին անում նոյնտեղ, օրինակ Գենուացիները և Վենետիկցիները, միւս կարգինը այն երկիրների վաճառականներին շնորհված էին, որոնք հայերի հետ միայն ժամանակաւոր և որոշ գործողութիւնների համար սահմանված յարաբերութիւններ ունէին, օրինակ Պիզացիները, Վատաւանցիները, Պրովանսացիները և Սիկիլիացիները։

Գենուացիները և Վենետիկցիները, որոնց վաճառականութիւնը փոքր հայաստանի մէջ շատ յաջողակ և շատ տարածված էր, և որոնք միանգամայն հաշուէտներ, շտեմարաններ, խանութներ, եկեղեցիներ և ուրիշ հաստատուն սեփականութիւններ ունէին, հայերի հետ յարատե յարաբերութիւններ էին անում, որոնց հարկաւորվեցաւ կանոնի տակ դնել։

Այս է պատճառ որ երեքտասներորդ դարի առաջին տարիներից հայաստանի թագաւորները Բուլղարի երկու մեծ ծովային հասարակապետութիւնների հպատակներին շատ ընդարձակ արտօնութիւններ սկսան շնորհել։

Այս արտօնութիւնները, որոնց առարկաներն էին ոչ միայն մաքսատան սակագրերը, այլ նոյնպէս հայերի կանոնի հետ համաձայն կամ անհամաձայն առանձին դէպքերում գործադրելի քաղաքական կամ պատժական իրաւունքի կարգադրութիւնները, մեզ Եւրոպացիների արեւելքում գործ զրած ամենահին դաշնագրութիւնների օրինակն են ներկայացնում։

Բոլոր այս դաշնագրութիւնները երեւում են որ խմբագրված են հայկական դիւանատան մէջ գործածված ձևին համեմատ, բացի 1288 թուին Գենուացիներին և 1333 թուին Վենետիկցիներին շնորհված դաշնագրութիւններից, նոցա մէջ յառաջ բերված դաշինքները հինգ զլիաւոր

դուռները մէջ կարող են ըզմանդակվել՝ որոնք են.

1. Մաքսատան սակագրերը և օտարերկեայ վաճառներից պահանջված առևտրական հարկերը:

2. Խորտակման կամ նաւաբեկութեան իրաւունքին վերաբերեալ կարգադրութիւնները:

3. Նորա որոնք կտակի կամ անկտակ մեռնողների կարգադրութիւններին են վերաբերվում:

4. Քաղաքական կամ քրեական դատերը:

5. Անձների դրութիւնը:

Մենք այս յիշատակարանում այս կարգադրութիւններից իւրաքանչիւրը մանրամասն պիտի ուսումնասիրենք:

Երեքտասաններորդ դարի առաջին տարիներումն էր, որ Գենուացիները, որոնք արդէն Ասորիքում հաստատութիւններ ունէին, Նիլիկիայի վերայ իշխող Հայերի հետ յարատե յարաբերութիւններ ունեցան ³): Քաղաքագիտական վկայագրերը մեզ յայտնապէս ցոյց են տալիս, որ նոյնպէս այս թագաւորութեան մէջ առաջին անգամ արտօնութիւններ խնդրող և ստացողները նորա եղան ⁶), և միջին դարի ժամանակագրերը, որոնք Խալիկիայի ժողովուրդների արևելքի հետ ունեցած վաճառականական յարաբերութիւնների մասին մին միւսից յետոյ խօսած են, նոյնպէս այս բանը հաստատում են: Յայտնի է որ՝ այն շրջանում, երբ Հայաստանի և Գենուայի մէջ առաջին տուրեառութիւնները կտրվեցան, Սաի թագաւորութիւնը նոր էր հիմնվում: Ռուբէնի սերունդից Լևոն Բ. Տորոս լեռներում և Նիլիկիայի դաշտերում երեք դարերի ընթացքում տիրապետող ցեղապետութեան գլուխը, Հռովմի համաձայնութեամբ Գերմանիայի կայսրից թագաւորական թագ ընդունած էր ⁷): Իւր օծումից անմիջապէս յետոյ, Լևոնը հասկացաւ որ իւր հայրերի Բիւզանդիայի Յոյներից յափշտակած երկրում իւր ցեղապետութիւնը աւելի ապահով կերպով հաստատելու համար խաչակիրների պաշտպանութիւնը իւրեան անհրաժեշտ էր, և համենալով իւր զրացիների և դաշնակիցների, Ասորիքի Փրանկների արած հաստատութիւններին համաձայն կազմակերպութեամբ իւր թագաւորութիւնը կարգա-

(3) Uberto Foglietta, Hist. Genov. liv. III. pag. 104. — Ogerius Panis, Ann. dans Muratori, Scr. rer. Ital. T. VI pag. 384,

(6) Privil. de Léon II aux Génois dans les Hist. patr. Monumenta, liber Iurium, T. I. n° 461.

(7) Michel le Syrien, Chronique ms. en arménien, ms. de la Bibl. Impériale; anc. fonds arm. n° 90. — Le connét. Sempad, Chron. Arm. — Guiragos de Gandsaq, Hist. d'Adm. ms. — Tchamitch, Hist. d'Arm. en Arm. T. III. pag. 166. — Baluze, Lettres d'Innocent III, liv. II. pag. 482. — Raynaldi, Ann. Eccles. an. 1199, n° 65:

ւորել, խաչակիրների Ասորիք և Կիպրոս մոցրած աւատական ուղղութիւնը ընդունեց⁸)։ Երբ Լեոն վճռեց այն դժուար ինդիրը, որ իւր տէրութիւնը Ասիայում նոր հիմնված քրիստոնեայ տէրութիւններին յարմարեցնելու մասին էր, նա կամեցաւ իւրեան Ասորիքի իշխաններին արդէն միացնող կապիրը ամրացնել, իւր երկիրները կանչելով տրեմաքից եկած օտարականներին Արեւելքում վաճառականութիւն անելու համար։ Սորանով մի հնարագիտական քաղաքականութիւն գործածելով, Հայաստանի թագաւորը իւր հպատակներին արած օգուտները օտարականների առաջն ևս տարածեց, և վաճառականական փոխանակութիւնները ղիւրացնելու, առւտրական գործունէութիւնը զարգացնելու, և իւր տէրութեան մէջ հաստատվելու համար եկող արեւմտքի ժողովուրդները խրախուսելու համար կանոններ հաստատեց։ Արդարեւ միջոցը ապահով էր, ինչպէս շատ սովորական կից յետոյ տեսնվեցաւ, Եւրոպայի ամենայն կողմերից, մանաւանդ Իտալիայից, վաճառականների խմբերը ղիմեցին, որոնք Լեոն թագաւորի տուած շահերով հրապուրված Կլիկիայում հաստատվեցան։ Երբ այս օտարականների թիւը բազմացաւ, Գենուան, որ Հայաստանին վաճառականների մի մեծ քանակութիւն էր տուած, մի նաւատորմից և մի ծովապետ ուղարկեց Ռուբենեան թագաւորութեան զխաւոր կենդրոն Լայացցոյ։ Սա թագաւորի հետ դաշնադրութեան մասին խօսելու համար⁹)։ Հասարակապետութիւնը պահանջում էր, որ օտարականներին և մանաւանդ Գենուացիներին եղած հովանաւորութիւնը ապահովվի, և վաճառականութիւն անելու իրաւունքը, որ մինչև այն ժամանակ մի միայն մի պարզ թշուառութիւն եղած էր, սկզբունք դառնար, վերջապէս թագաւորի ոտորադրութեամբ վաւերացած և իւր կնիքով կնքված պաշտօնական արձանագրութեան մէջ իւրաքանչիւրի իրաւունքները հաստատող դաշնադրութիւններ սահմանվին։

1200 թուականին պատահեցաւ այս բանը, Հայաստանի թագաւորը հասարակապետութեան պահանջին համաձայնեցաւ, և սկզբում խաղաղութեան դաշն հաստատվեցաւ Լեոն Բի և գենուացի ծովապետ Նիկողայոս Գօրիայի մէջ, որը հասարակապետութեան կողմից յանձնարարված էր դաշնադրութեան մասին խօսելու և որոշելու այն հիմքը, որոնց վերայ պիտի հաստատվէին պայմանները։ Մի քանի ժամանակագիրներ պահպանած են այս բանախօսութեան յիշատակութիւնը, ի միջի այլոց Ուրէր-

(8) Lettre de S. Nersès à Léon II, dans les oeuvres du patr. Grég. Degha, en arménien (Venise, 1838), pag. 203, 281. Sempad, Chron. — Reinaud, Extr. des hist. arab. des Croisades, pag. 625. — Chartes de privilèges de Léon II aux hospitaliers, dans Paoli, Cod. dipl. T. I et II, passim.

(9) Uberto Foglietta et Ogerio Panis, op. et loc. cit.

սո Փղյղիեռտա¹⁰) և Օձերիիւս Պանիս¹¹)։ 1201 թուականի արտօնութիւնը նախընթաց դաշնադրութեան հետևութիւնն էր։ Գենուայի կառավարութիւնը Բօդուան-դը Բօձերիօին գետապետութեան պաշտօնով Հայաստան ուղարկեց դաշնադրութեան պայմանները քննելու, որի ծրագիրը Նիկողայոս Գորիա ծովապետին էր յանձնած Սսի զիւանատունը։ Բօդուան մի և նոյն տարվան մէջ իւր ճանապարհորդութիւնը կատարեց և հայերէն լեզուով խմբագրված արտօնութիւնը բերաւ, որի թարգմանութիւնը անմիջապէս սկսվեցաւ և վերջը սուրբ պալատի նօտար և Յակոբ Բալդիւնիօի կարգադրութեամբ Գենուայի քաղաքապետ (պօդէստա) Ատտօ Պլասենտիոսի ձեռով բաղդատվեցաւ¹²)։

Տասնուչորս տարի յետոյ Գենուացիները, որոնց ազգեցութիւնը Հայաստանում մեծացած էր և որոնք երկրի մէջ առաւել ընդարձակ արտօնութիւններ կամենումէին ունենալ, նոր ինքնիշխանութիւններ էին պահանջում։ Գենուայի զերազոմս (vicomte) Արրիկօ (Ի-էօ) Փերրարի Սիս ուղարկված էր պատգամաւորների հետ, Լեոն թագաւորից այնքան աւելի ընդարձակ իրաւունքներ ստանալու յանձնարարութեամբ, որ Աւենտիկն իւր կողմից պահանջէր էր նոյնպիսի նոր իրաւունքներ։ Երկրորդ հրովարտակը խմբագրվեցաւ անմիջապէս և 1215 թուին մարտի 15ին արդէն Գենուա հասած էր, որտեղ Նիկողայոս Պօրտայի աշխատութեամբ լատիներէն թարգմանվեցաւ, և Ատտօ Պլասենտիոսի ձեռով համեմատվեցաւ¹³)։

Հասարակապետութիւնը զիտէր հնարագիտութեամբ օգուտ քաղել Լեոն Բ-ի իւրեան նկատմամբ ցոյց տուած բարեկամութենից, Երկար ժամանակից ի վեր Անտիօքի իշխանութիւնը, որի ժառանգութիւնը Տրիպօլի Ռայմունդ կոմսի և Հայաստանի թագաւորի քեռորդի Ռայմունդ Ռուբէնի վէճի առարկայ դարձած էր, իւր նաւահանգիստները Գենուացիների առաջ բացած էր։ Նոքա շահվեցան Լեոն Բ-ի իւր քեռորդի Ռուբէնի վերայ ունեցած ազգեցութենից, երկար ժամանակից յետոյ իւր մայրաքաղաքը մանող երիտասարդ կոմսից արտօնութիւններ խնդրելու համար, Լեոն Բ-ը այս բանախօսութեան մէջ մտաւ և իւր հոգացողութիւններով և իւր ներկայութեամբ մի դաշնադրութիւն ստորագրվեցաւ փետրվարի մէջ 1216 թուին, և Գենուացիներին շատ ընդարձակ արտօնութիւններ տրվեցան¹⁴)։

2է երևում որ Լեոն Բ-ի արած դաշնադրութիւնները իւր յաջորդ և իւր դուստր Չարէլի ամուսին Հեթում Ա-ի թագաւորութեան ժամանակ յօգուտ Գենուացիների փոփոխված լինին. ենթադրելին այս էմիայն, որ նոքա առանց փոփոխութեան հաստատվիլ կարողացան, որովհետեւ մեր յիշած

(10) Hist. Gen., III. pag. 104.

(11) Ann. Gen., dans Muratori, Script. rer. Ital., T. VI. pag. 384.

(12) Lib. Iurium, T. I. n°. 461 dans les Hist. patr. monumenta.

(13) Lib. Iurium, T. I. n°. 514.

(14) Lib. Iurium, T. I. n°. 516.

Թագաւորութեան ժամանակից որ և իցէ նոր հրովարտակ մեզ հասած չէ, Հեթումի յաջորդ Լևոն Գի ժամանակ Գենուացիները նոր արտօնութիւններ պահանջեցին: 1288 թուին Բընուա Ջաքարիա Հայաստան եկաւ և իւր հայրենակիցների համար նոր արտօնութիւններ պահանջեց, Երևումս որ Գենուան այս դաշնադրութիւնը հաստատելու մէջ գլխաւորապէս մաքսերի սակագրերի հարցովն էր պարապում, որովհետեւ հրովարտակի բովանդակութեան մէջ միայն վաճառներ մտցնելու և հանելու իրաւունքի հարկի հաստատութեան մասին հարց կայ¹⁵):

Կարելի է կարծել որ այս արքունի հրովարտակը, ինչպէս որ այն մեզ հասած է, ծրագիր էր միայն, որի խմբագրութիւնը ամենից առաջ Գենուացիների իշխանութեան տակ պիտի լինէր, որովհետեւ բովանդակութեամբ Հայաստանի թագաւորների թէ Գենուացիներին և թէ Վենետիկցիներին տուած ուրիշ արտօնութիւններից բոլորովին զանազանվումէ: Արդարեւ մեր յիշած հրովարտակը միմիայն ծրագիր էր, և որին դեռ ևս վերջնական ստորագրութիւն չէին դրած ապացոյցն այն է, որ հետեւեալ տարին իւր կոռուարութեան նոր հրահանգներ բերող Բընուա Ջաքարիան կրկին անգամ Սիս եկաւ և խնդրեց, որ դաշնադրութեան ուրիշ պայմաններ աւելացվին: Բայց Լևոն Գը նոր վախճանած էր, և իւր որդի Հեթում Բ. զահի վերայ բարձրացած: Վաֆֆարո¹⁶), որ Բընուա Ջաքարիայի պահանջներն է քննում, չէ յայտնում մեզ, ստացաւ նա նոր թագաւորից ինչ որ խնդրում էր թէ ոչ, և ամենայն ինչ մեզ կարծել է տալիս որ Հեթում Բի և իւր եղբայրների թագաւորութիւնների ժամանակ տեղի ունեցած քաղաքական խռանակութիւնները Հայաստանի թագաւորներին չթոյլատրեցին եռանդով Գենուական հասարակապետութեան գործերով զբաղվելու: Արդարեւ, երեքուստաներորդ դարի վերջին տարիներից ի վեր, Գենուան այլ ևս նոր արտօնութիւններ չպահանջեց, և իւր յառաջագոյն ստացած առաւելութիւններից օգուտ քաղելով բաւականացաւ: 1288 թուի արքունի հրովարտակից յետոյ այլ ևս յօգուտ Գենուացիների նոր արտօնութիւններ չեն գտնվում, և սակայն Պեգոլօտաի, որ չորեքուստաներորդ դարի կէսումն էր գրում¹⁷), հաստատապէս ասում է, որ Լևոն Եի իշխանութեան տակ Գենուացիները Հայաստանում հարկից ազատ էին, որ ցոյց է տալիս թէ այս իշխանի և թէ նոյն ինչ իւր նախորդ Օշինի թագաւորութեան ժամանակ Հայաստանի մաքսատուներ Գենուացի վաճառականներին յառաջ հատուցած հարկից ազատած էր:

(15) Notices et extr. des. mss. T. pag. 97.

(16) Ann. Gen., liv. X. col. 596, du T. VI, des *Rer. ital. script. de Muratori*. — Canale, *Storia di Genova*, T. IV. fasc. III. pag 361.

(17) *Pratica della mercatura dans la Decima de Pagnini*, T. III. ch. XI. pag. 44—48.

Մենք ամենայն իրաւունք ունինք կարծելու որ Գենուացիները այս առիթով մի հրովարտակ ստացան, որովհետեւ Վենետիկցիները և Սիկկիացիները արդէն ստացել էին¹⁸⁾, բայց այս վկայագիրը եթէ կայ ևս, մեր խուզարկութիւններին հանդիպած չէ:

Մեր բացատրութեան համեմատ Հայաստանի թագաւորների կողմից Գենուացիներին տրված արտօնութիւնները նրեք են, այսինքն. արքունի հրովարտակները կամ Լեոն Բի ոսկէ հրովարտակը 1201 և 1215 թուականներին և 1288 թուին Լեոն Գի Բընուա Ջաքարիային տուածը, որին Գենուայի հասարակապետութիւնը Վաֆֆարօի յիշած պայմանները կամենում էր աւելացնել, և որոնք սկզբնական նախագծի մէջ բաց էին թողնուված:

Մենք այժմ Գենուացիներին տրված արտօնութիւնների բնագրում պարունակված զանազան հարցերը պիտի ուսումնասիրենք և ամենից առաջ մենք նկատել պիտի տանք, որ նորա իւրեանց հիմերով Վենետիկցիներին տրված արքունի հրովարտակների մէջ յիշվածներին հետ նշոյնանման են¹⁹⁾: Երկու հասարակապետութիւնների հպատակները միմեանց վերաբերմամբ Հայերի առաջ միևնոյն դիրք ունեին:

1101 և 1215 թուականների երկու ոսկէ հրովարտակների մէջ սկզբում սահմանված է, որ Գենուացիները թագաւորութեան մէջ շրջելու, նաւահանգիստները մտնելու և դուրս գալու, ծախելու և գնելու իրաւունք պիտի ունենան առանց հարկեր հատուցանելու: Բայց որովհետեւ առաջին հրովարտակում ամենեին խնդիր չէր եղած թագաւորութեան աւատական պարոնների կալուածների մէջ գտնված անցքերի մասին, որտեղ մասնաւոր մաքսեր էին սահմանված, 1215 թուականի հրովարտակի մէջ առանձնապէս ասված է, որ Գենուացիները պէտքէ համաձայնին սովորութիւններին, հատուցանելով անցքի հարկերը, Տիրերիայի բարօն Ոթոնի, Դաստիմի տէր Ադաֆի, Վորեկոսի տէր Վահրամի, Սպանի տէր Լեոնի երկիրների մէջ, և Ճիհան (Պիրամս) գետի անցքում, մինչև որ այս զանազան վիճակները տէրութեան վերադառնային, որպիսի դէպքում թագաւորը անցքի իրաւունքի հարկերից խոստանումէ հրաժարվել միմիայն յօգուտ Գենուացիների: Սորանից շատ յետոյ էր (1289), որ Գենուացիները խնդրում էին այն հարկերի բարձումն, որը արքունի մաքսատները պահանջում էին սահմաններից անցնելիս այն ապրանքների համար, որը հասարակապետութեան հպատակները Հայաստանի դրացի մահմետական երկիրներ էին տեղափոխում, օրինակ Եկոնիայի սուլթանի և Վապագովկիայի թիւրքմէն էմիրների երկիրները:

(18) Archives de Venise, Patti, III. f. 49. — Basmavep, 1847, pag. 92—94.

(19) Archives de Venise, Patti I. 167., II. 6. 41. III. 48. 49, et Commémor. I. 115.

1215 թուականի հրովարտական Լեոն Բ. բոլոր իւր թագաւորութեան ընդարձակութեան մէջ Գենուացիների անձնաւորութիւններին և նոցա ստացուածքին առանձին պաշտպանութիւն է շնորհում և միայն հրաժարվումէ յօգուտ նոցա խորտակված նաւի մնացորդների հարկից, որը ծանրանում էր այն բոլոր նաւերի վերայ, որոնց անտէր գոյքը իւր հողերի ծովեզրի մէջ խրվումէին:

Մի և նոյն հրովարտակը սահմանումէ նոյնպէս, որ Գենուացիների մէջ ծագած անհամաձայնութիւնները գենուական դատարանով պիտի դատվին և Գենուացիների և նոցա հասարակութեան համար օտարականների մէջ եղած կոխները թագաւորի բարձրագոյն զրանը պիտի դատվին (regalis curia):

Այնուհետև ասված է մի և նոյն հրովարտական, որ եթէ Գենուացիներ մի չարագործի ձեռով կողոպտվի, թագաւորը իւր ստացուածքը կամ կողոպտված ապրանքը նորան պիտի դարձնէ, առանց պահանջելու այն հարկերը, որոնք խուղարկութեան (tserca) հարկեր անուանով այսպիսի հանգամանքում արքունի գանձատան սպանների ձեռով պիտի ժողովվէին:

Եւրեանց վէճերը դատելու համար Գենուացիներին մի դատարան յատկացնելով հանդերձ, թագաւորը երկրորդ օսկէհրովարտակի մէջ իւրեան վերապահած էր դատելու իրաւունքը իւր բարձրագոյն զրանը գործութեան և մահի դէպքերը, որոնք առաջին հրովարտակի մէջ նշանակված չէին:

Ժառանգութեան իրաւունքի վերաբերեալ կարգադրութիւնները երևում են միայն 1288 թուի հրովարտակի մէջ: Այնտեղ ասված է, որ եթէ մի Գենուացի վախճանի առանց կտակի, իւր ստացուածքը Գենուացիներին պիտի յանձնվի, եթէ Գենուացի ամուսնանայ հայ կնոջ հետ և անձնական ստացուածքներ ունենալով առանց կտակի կամ առանց ժառանգի մեռնէ, իւր ստացուածքները հասարակապետութեան պիտի պատկանեն, և իւր կնոջ իրաւունքներով ստացած ժառանգութիւնները տէրութեան պիտի վերադառնան:

Թէպէտ և ասված է յատկապէս, որ Գենուացիները ազատ են ապրանքներ մտցնելու և հանելու հարկից, և թէ այս գործը Պեդօլօտտի կողմից հաստատված է³⁰), սակայն երևումէ որ այս խօսքը պէտք չէ տառ առ տառ հասկանալ, Օրինակ ակներև է որ Գենուացիները մաքսատան որոշեալ հարկեր էին հատուցանում, որոնք ամբողջապէս նշանակված են 1288 թուականի հրովարտակի մէջ: Այս հակասութիւնը չպիտի բացատրվէր, եթէ որ չընդունվէր իւրեւ սկզբունք, որ Հայաստանում երկու տեսակ հարկեր կային, որոշ սահմանված հարկեր և համեմատական հարկեր կամ ad valorem (ըստ արժողութեան): Առաջինները նոքա էին, որը առանց բացառութեան այն ժողովուրդները պիտի հատուցանէին, որոնք բարձրագոյն իշխանութնից

մարտերի կատարեալ ազատութիւն չէին ստացած և որոնք մեկից մինչև չորս կարող էին բարձրանալ, մինչդեռ երկրորդ տեսակ հարկերը բոլոր ազգերի համար պարտաւորական էին, մի և նոյն չափով:

(կշարմարէի:)

Ճե՛մ. Ե. Դ... աշ. Յ. Պ.

ՅԻՍՈՒՍԻ ԹՆՈՒՆԴ:

Նա ծնվեցաւ ոչ մարմարում, և ոչ ոսկում,
 Նորա շուրջ չէր տօնախմբում ճոխ արքունիք,
 Աստուածներին պարարտ զոհեր չէին զննվում,
 Եւ չէր թնդում վարձկանների խումբ երգեցիկ:
 Բայց երկնքի և երկրի մէջ խաղաղութիւն
 Հանդիսաբար կատարվեցաւ այն ժամանակ,
 Եւ երկնքում ողիների ձայներգութիւն
 Հընչումէր, երբ ծագնց մեղ լոյս, նոր արեգակ . . .
 Այն օրից նա վառված է միշտ և չէ հանգչում,
 Թէև թխպոտ տմոյով երբեմն նա ծածկվումէ,
 Բայց այն ամպերն կեանքի մրրկն է հեռացնում,
 Եւ շարունակ առաջվան պէս նա փայլումէ:
 Աստուածային ծշմարտութեան է նա վառ կրակ,
 Եւ լաւագոյն հողիների սուրբ ցանկութիւն,
 Ապագայի մշտածաւալ է նա զրօշակ,
 Երջանկութեան չթառամնող ծաղիկ սիրուն:
 Ուրեմն եղիր մեղ ճանապարհ ցոյց տուող աստղիկ,
 Ինչպէս որ մոգ—արքաներին երբեմն էիր,
 Եւ տար մեղ դու դէպ ազնիւ դործ և գեղեցիկ,
 Տգիտութեան, չարութեան դէմ մեղ փշտ վառիր:

Իշխան Բաղրատունի:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.

• Արարատի, ներկայ տետրակը ուշացաւ, որի պատճառը խմբագրողի առժամանակեայ բացակայութիւնն էր, և որ կյուսանք ներեն ընթերցողները, Խմբագրութիւնն ջանալու է, Վեհ. Հայրապետի ցանկութեան համեմատ, ամառը իւր ժամանակին հրատարակել:

Վեհ. Վաթողիկոսի հրամանով Խորէն Վ. Ստեփանէն գնացած էր Թիֆլիս կարևոր պաշտօնով — յօգուտ Գ. Ճեմարանի ննջարանի շինութեան նուէրներ հանգանակելու: Աստուծու ողորմութեամբ, Վեհ. Հայրապետի սուրբ օրհնութեամբ և աղօթքով, Թիֆլիսի պատուական և հայրենասէր քաղաքացիների Պ. Ա. Ղօրդանեանի, Պ. Յ. Զիթախանի, Պ. Ա. Ման-

Թաշեանի և Պ. Ա. Յովհաննիսեանո՞ւ ծնունդով ծնամբ և դործակցութեամբ, Խորէն վարդապետը կարողացաւ դժուար դործը յաջողեցնել և շնայելով բազմատեսակ ընական և արհեստական արդելքներին, աշխատեց, որ Թիֆլիս քաղաքը իւր անունին վայել մասն ունենայ Ճեմարանի նշարանի շինութեան մէջ, որը ձեռնարկած է ազգաշէն մեծ Հայրապետը:

Փառք և պատիւ Թիֆլիսի Էջմիածնասէր ժողովրդին, որը շնայելով Թիֆլիսի դժուար հրեակայելի թանկութեանը և ուրիշ արդելքներին, որոնց մասին ընթերցողն երևի ունի մասնաւոր տեղեկութիւն, նշանաւոր գումար նուիրեց Էջմիածնի Ճեմարանին:

Խորէն վարդապետը բոլոր իւր կեանքում խորին յարգանքով և շնորհակալութեամբ պիտի յիշէ մեծապատիւ Անտօն Աօրդանեանի, Յովհաննէս Զիթախեանի, Ալեքսանդր Մանթաշեանի և Աբգար Յովհաննիսեանու անունները, որոնք ի յարգանս ազգասէր Հայրապետի իւրեան դործակից եղան, իւրեանք ևս նշանաւոր գումարներ նուիրելով, Աբգարեան տնկելով և անուամբ Հայի սրտում կայ անշուշտ մի նշտաբորոք տնկիւն Էջմիածնի համար, որի ճանապարհ գտնօղը պիտի արդիւնաւորէ անշուշտ իւր դործը, որքան դժուար ևս լինէր և արդելքներ չարված լինէին: Առանց վառ և բորբոք սէր ունենալու առ Մայր Աթոռն Սուրբ Էջմիածին, հայկեան տունն փրկութեան, կարելի է մի՞թէ ամենայն յօժարութեամբ նուիրել հետեւեալ գումարները: Պ. Անտօն Աօրդանեանը նուիրեց 1000 մ., Յովհաննէս Զիթախեանը — 1000 մ., Ալեքսանդր Մանթաշեանը — 600 մ., Եսայի Փիթոյեանը — 500 մ., Գրիգոր Շիշեանը — 300 մ., Ալեքսանդր Թաշիրեանը (Երեւանցին) 300 մ., Յովհաննիսեանին (հայր և որդին) — 300 մ., Ալեքսանդր Մելիք Ազարեանը — 300 մ., Յովհաննէս Էմինեանը — 300 մ., Ծովանեաններն — 250 մ., Յարութիւն Բարտաշեանը — 237 մ. և այլն և այլն, որոնց ցուցակը յարմար միջոցին հրատարակվելու է ի հարկէ: Սորա անկասկած զգալի ապացոյցներ են նուիրօղների խորին և ջերմ սէրի և համակրութեան, առ Մայր Աթոռն և Վեհ. Աթոռակալի ազգաշէն գործունէութիւնը:

Խորէն վարդապետը վերագարձաւ Ս. Էջմիածին յունվարի 27-ին, ներկայացնելով Սինօղին Թիֆլիսում հանգանակած 10,389 մ. գումարից 5629 մ., չհաշուելով ճանապարհածախսը, իսկ մեծ. Պ. Զիթախեանի մօտ թողած է 4452 մ. 29 կ. նշարանի շինութեան համար զանազան պարագաներ դնելու և ուղարկելու: Այլ և Թիֆլիսի արժ. քահանաները, բացի Զեյնալից, մասնաւոր գումար հանգանակեցին, որով աշակերտական դրողարանի համար զըբեր գնվեցան: Նոյնպէս մասնաւոր գումար ժողովվեցաւ աշակերտների ժամաշապիկների համար, որի ամբողջ քանակը յայտնի չէ: որովհետեւ մասամբ դեռ ևս պիտի ստացվի: Այլ և Թիֆլիսի վիճակային ատեանի արժ. անդամներ — Արիստակէս ա. ք. Բէնքլեանը, Գեորգ ա. ք. Թէմուրազեանը և Սարգիս ա. ք. Աղաջանեանը, բացի քահանայական ստորագրութեանը մասնակցելուց, նուիրեցին Ճեմարանի համար 12 հատ վէնական ընտիր ամբողջներ, որի համար առանձնապէս խնդրած

էր Խորէն վարդապետը՝ Վիճակային տտեանի արժ. անդամների և նոցա պարագլուխ — նախանդամ գեր. Մամբրէ վարդապետ Սանասարեանի համակրութիւնը քաղցրութեամբ յիշատակելի է:

Վեհափառ Հայրապետը տեսնելով այս բոլորը մխիթարվեցաւ և աղօթելով հայկական ազգի բարեբաղդութեան համար, օրհնեց ամենքին իւր Հայրապետական օրհնութեամբ, օրհնեց և իւր հոգևոր որդուն — Խորէն վարդապետին, որը շատ աշխատեց Թիֆլիսում:

Չէ կարելի առանց խորին շնորհակալութեամբ յիշելու թողնել արժ. Գէորգ քահանայ Աբուլեանին (Աւետեաց եկեղեցու միաբանին), որն առանձին իմե բարեսիրութիւն և հայրապետասիրութիւն ցոյց տուեց բոլոր միջոցին:

Թիֆլիսի ժողովրդին Վեհ. Տէրը բարեհաճեց յատուկ օրհնութեան կոնդակ ուղարկել առաջնորդի անունով, որ պիտի կարգացվի Թիֆլիսի եկեղեցիներում ժողովրդի առաջ, որով օրհնելով Թիֆլիսի բարեպաշտ ժողովուրդը, Վեհ. Տէրը կմաղթէ երկնային Շնորհատուից ամենայն բարիքներ առատացնել նոցա վերայ:

Այլև Վեհ. Հայրապետը բարեհաճեց օրհնութեան առանձին կոնդակներ շնորհել մասնաժողովի մեծ. անդամներին, նոյնպէս և այն անձներին, որոնք առանձին համակրութիւն ցոյց տուին Մայր Աթոռին Վեհ. Հայրապետի հրաւերով նշանաւոր գումարներ նուիրելով:

Թիֆլիսի հոգևորական դասից Վեհ. Հայրապետը բարեհաճեց վարձատրել Արիստակէս ա. ք. Բէնքլեանին խաչով, Գէորգ ք. Աբուլեանին կամիլավկայով և Եսայի ք. Տէր Նիկողոսեանին խաչով առ Մ. Աթոռն ցոյց տուած իւրեանց համակրութեան և ծառայութեան և Վեհ. Հայրապետի նուիրակին ընձեռած գործակցութեան համար:

Երբ մարդիկ կմիանան բարի և ազգօգուտ գործը յառաջացնելու համար, Աստուած ևս, Որը մի է և միութեան Հայր, միացած կլինի նոցա հետ և յաջողեցնելու է նոցա դժուարագոյն գործը և գործի յաջողելուց յետոյ ևս Աստուածային օրհնութիւնը մնալու է նոցա վերայ, Ամենայն անկեղծ և հայրենասէր Հայն, ստանալով տասնեհինգ դարերի արիւնով նահատակված Հայաստանի սուրբ եկեղեցու ազգաշէն Հայրապետի և ընդհանուր հայկեան ազգի Վեհափառ Աթոռիկոսի Տեառնաւանդ օրհնութիւնը և հայրադուժ սէրը Աստուածային շնորհի նշաններ կհամարէ և վերստին կծնվի Ս. Էջմիածնի համար, որի անուն տալիս ամենայն անսուտ Հայի սիրտը կբաբախէ, որը հին և նոր հայութեան կենդանութեան որդրան է, որը միութեան հզօր տարր եղած է և պիտի լինի յաւիտեան հիւսիսային Նեմայի և Վօլգայի Հայերի — հարաւային Քուռի և Բօսֆօրի Հայերի հետ, հեռաւոր Գանգեսի և Նեղոսի Հայերի — Գանուբի և Եփրատի Հայերի հետ և ամենայն Հայերի — մայր Արաքսի Հայերի հետ:

Այս անգամ այսքան ասելով այս առարկայի մասին, կցանկայի կրկին և կրկին կրկնել. փառք և պատիւ Թիֆլիսի հայրենասէր, Էջմիածնասէր և հայրապետասէր Հայերին:

* * *

Սրտամաշ ցաւով պիտի յիշենք Հայաստանի մէջ տիրած սովը, պիտաւորապէս Վանի և շրջակայ տեղերի, Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեց յատուկ գրութիւններով յորդորել Պէտերբուրգի, Մոսկվայի, Աստրախանի, Նոր - Նախիջևանի և Թիֆլիսի Հայերին և կհրաւիրէ ամեն զգայուն Հայերին օգնել մեր թշուառ եղբայրներին, որոնք դարերով սրած թրերին զիմանալով, սովամահի զոհ պիտի գնան, եթէ մենք անկարեկից մնանք, Վեհ, Հայրապետը կհրաւիրէ հայասէր երիտասարդներին բաւականա՛նալ խօսքերով և դէպ ի գործ անցնել, այն է. կազմել ամեն տեղ մասնաժողովներ և անմիջապէս հանգանակութիւն սկսել, Մայր Աթոռը կցաւի, որ մի տարւման և քանի մի ամսական պաշար հաղիւ ունենալով, չէ կարող ինքն անմիջական նպաստ հասցնել, որովհետեւ այնուհետեւ ստիպւած կլինէր փակել թէ Մ. Աթոռը և թէ Ճեմարանը, ուստի թախանձելով և խնդրելով կկնդրէ իւր հոգեւոր զաւակներին, որ լսեն իւրեանց հեռաւոր եղբայրների աղետալի թշուառութեան աղիողորմ աղաչանքը, որ սրտամաշ և կսկծեցուցիչ է Մայր Աթոռիս համար, Հոգեկան մսիթարութեամբ իմացաւ Վեհ. Հայրապետը, որ պատուական հայազն մեծ. Պ. Մկրտիչ Սանասարեանը, որի ձախ ձեռը, Աւետարանի խօսքով, չգիտէ ինչ կգործէ աջ ձեռը բարեգործութեան մէջ, նուիրած է յօգուտ Վանի սովածների 1500 մ. և կօրհնէ նորան և կմաղթէ երկնային Պարգևատուից բիւրապատիկ շնորհներ պարգևել նորան:

Էջմիածնում մասնաւոր ստորագրութեամբ, որը յանձն առած էր ցանկացողներին առաջարկել Ճեմարանի ուսուցիչ Պ. Առստանեանն և որին իհարկէ մասնակցեցին Ճեմարանի բոլոր ուսուցիչները, ժողովեցաւ 300 մ., որ և ուղարկվեցաւ Վան:

* * *

Պէտերբուրգում. բնակող մի հայասէր և պատուական Հայն, որին այս ամառն Խորէն վարդապետը չէր տեսել այնտեղ, արտասահմանում լինելուն պատճառով և որին թողած էր նամակը Վեհ. Հայրապետի ձեռնարկած գործին մասնակցութեանը հրաւիրելով, ուղարկած է Խորէն վարդապետին երկու հարիւր մանէթ յօգուտ Գ. Ճեմարանի ննջարանի շինութեան: «Արարատը» կգովէ նորա հայրենասէր զգացմունքը: Յիշված երկու հարիւր մանէթը, ներկայացվեցան Սինօղին Ռուսիայում հանգանակած 9564 մ. գումարի հետ նշանակվելու, որի բովանդակը սորանով կգոյանայ 9764 մ.:

* * *

Խորին շնորհակալութեամբ պարտք կհամարինք յիշել և գովել յօգուտ Գ. Ճեմարանի արած հետեւալ ընծաները:

Մեծ. Պ. Սանասարեանն ընծայած է նկարչութեան համար բռնայ (գաջի) ամբողջ արձաններ, կիսարձաններ և այլն: Այլև զանազան պարագաներ իւղաներկեր, կարկիններ, մատիտներ և այլն և այլն: Պէտերբուրգից մեծապատիւ Պ. Եղեանն ընծայած է հայերէն երկու պատմաբանական գրքեր:

բնական երևոյթներն և 12 հատ պատկերներ և 12 հատ պատմագրական պատկերներ: Մօսկվայից Յարութիւն քահանայ Պօպովեան ընծայած է իւր 10-րինած հին կտակարանի պատմութիւն 25 օրինակ: Պետերբուրգից մեծ. Պ. Յովսէփ Իզմիրեանն ընծայած է 15 օրինակ զանազան հայերէն գրքեր:

Նուիրատու պատուական անձներն իւրեանց նուէրներով ցոյց կտան ի հարկէ թէ կողան Գ. Ճեմարանի նշանակութիւնը և կարևորութիւնը և համակրելով նորան կցանկան նորա յառաջադիմութիւնը, որի համար անկեղծ շնորհակալութիւններ կմատուցանենք: Ի դէպ կհամարինք առաջարկել և խնդրել հայազն հեղինակներին իւրեանց համար անզգալի նուէր անել այսուհետեւ իւրեանց հեղինակութիւնների մի օրինակ Ճեմարանի և մի օրինակ Մայր Աթոռի մատենադարաններին թէ լրագիրներ թէ գրքեր և թէ առհասարակ որեւէ ինչ որ հրատարակվելու է, նախ սորանով օժանդակած պիտի լինին կարևոր հարուստ հայկական մատենադարան կաղմելուն, և երկրորդ մի հաստատուն մնայուն տեղ պիտի որոշվի ամենայն հայերէն հեղինակութիւններն ժողովելու, մինչդեռ քանի մի տարի առաջ, շատերը շատ հեռու Թիֆլիսում հայերէն հրատարակված Վովկաս լրագիրն, օրինակ, դժուար թէ որեւիցէ տեղ կգտնէ ցանկացողը, այլ Էջմիածնի մատենադարանում ամենայն հրատարակութիւնները կարօղ են պահպանված լինել միշտ: Երեսներ որ հայազն հեղինակներն համակրելու են այս օգտաւետ առաջարկութեանը և խնայելու չեն իւրեանց հեղինակութեան երկու օրինակը ընդհանուր ազգային մատենադարան մի հիմնելու և կաղմելու համար: Թող յուսանք որ հայկական պարբերական հրատարակութիւնները համակրութեամբ արտադրելու են այս օգտաւետ առաջարկութիւնը և իւրեանք գործակից լինելու են այս գրականական արժէք ունեցող գործին, որ ապագայ սերունդը պիտի գնահատէ անշուշտ: Ուղարկելի գրքերն, առաւել ապահովութեան համար, Վեհ. Հայրապետը բարեհաճեց թղթատրել Իւր անունով ուղարկել, նշանակելով ծրարի վերայ. «Մայր Աթոռի կամ Ճեմարանի մատենադարանի համար»:

* * *

Ախալքալաքի գաւառի Օրդայ զիւղի բնակչուհի Մարիամ Յովհաննիսեանը նուիրած է Ս. Էջմիածնին իւր վաստակներից 20 ման: Նուիրատու կնոջ բաղձաձքը կկատարենք հրատարակելով ամսագրումն նորա բարկաշտական նուէրը:

* * *

Նոր - Զուղայից տեղեկութիւն ստացանք, որ Պարսկաստանի և Հնդկաստանի առաջնորդ գեր. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսը Հնդկաստանից վերադառնալով հասել է Զուղայ և սիրալիր ընդունելութիւն գտած է իւր ժողովուրդից: Իւր հեռաբնակ հօտին այցելելու համար քանի մի տարվան բացակայութենից վերադարձող առաջնորդին մեծ յարգանքով ընդ առաջ դնացած է ժողովրդի բաղմութիւնը: Յիսուսի Ս. ծննդի տօնին գեր. առաջնորդը ս. պատարագ մատուցանելուց յետոյ շօշուկով ժողովուրդի

տները մխիթարած է նոցա և մխիթարել է ինքն, սէր և պատիւ վայելելով ժողովրդից, Գեր. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի թէ Հնդկաստանից մեկնվելիս և թէ Ջուղայում ընդունվելիս ստացած յարգանքը և համակրութիւնը սխալ կհանեն հարկաւ ոմանց անբարեացակամ գրութիւններն, որոնք քանի մի անձների կիրքերի գործ լինելով, կցաւեցնէին անկասկած աշխատողի սիրտը, Մինչդեռ գեր. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսը հեռաւոր տեղերում երկար շրջեց և ապարդիւն չէր նորա շրջագայութիւնն, այլ շատ կողմերից արդիւնաւոր, Վաղուց Հնդկաստանի Հայերի մէջ չէր յիշատակված Էջմիածնի անունը վայելուչ կերպով, վաղուց Հնդկաստանի Հայերը չէին ընդունած Հայրապետի ծայրագոյն նուիրակը, և նորա բնական Հայրապետական օրհնութիւնը և բարեմաղթութիւնները, մինչդեռ քանի որ Հնդկաստանի Հայերը բաղմամբ հարուստներ էին, նուիրակներն ևս անպակաս կլինէին, Ա. Ե. Կաթողիկոսի պատուերով գեր. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսը երկար շրջագայելով Ս. Էջմիածնի հեռաւոր գաւազներէ մէջ, կյայտնէր Վեհափառ Հայրապետի մօքերը թէ Մայր Աթոռը ոչ միայն ընդհանուր հարստութիւն տիրած միջոցին, այլ ամեն ժամանակ կ'յիշէ և կցանկայ հոգեւորապէս մխիթարել իւր գաւազներին, Սորա համար քանիցս գրութեամբ յայտնեցին իւրեանց շնորհակալութիւնը Հնդկաստանի Հայերը Վեհափառ Կաթողիկոսին, որ կ'մխիթարվէր գեր. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի հովուական գործունէութեամբ և կ'օրհնէր նորան և իւր հօտը:

Այս անգամ ընտիր և պատուական ընծայ ուղարկված է Հնդկաստանից ի վայելումն Ա. Ե. Հայրապետին, որ նուիրած է Քեթանուն հայտնի հարուստ Պ. Ալեքսանդր Արքարեանը Ս. Էջմիածնին, Հովուական դաւաճանը կորագլուխ արծաթեայ է, գլուխն ամբողջ ոսկեգօծ է, ծաղիկների սաղարթած և տերևներով զարդարված, իսկ բունը արծաթեայ ութանկիւնի է, ունի չորս խնձոր ոսկեգօծ, նշնպէս և վարի ծայրն ևս, Բունի վերին ծայրում հետեւալ եօթն տող յիշատակագիր է փորագրված. « Ի յիշատակ հանգուցեալ ծնողաց իւրոց Պ. Յարութիւնի Արքարեան հիմնադրի ընկերութեան Արքարեան ի Կալկաթա և Կատարինէ տիկնոջն նուիրէ Պ. Ալեքսանդր Յ. Արքարեան, առ Սուրբ Էջմիածին ի վայելումն Վեհափառ Հայրապետի ամենայն Հայոց, ձեռամբ Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի Ջուղայի և Ծ. Նուիրակի ի Ս. Էջմիածին. 1878. փետրվարի 1. ի Կալկաթա »

Ա. Ե. Հայրապետը ստանալով այս գեղեցիկ և թանկագին նուէրը օրհնեց. պատուական և բարեպաշտ նուիրողին յատուկ օրհնութեան կոնդակով:

* * *

Փետրվարի սկզբում վախճանեցաւ, 54 տարեկան հասկում, Արրաշամ վարդապետ Սարգսեանը Մոզնու վանքի վանահայրն, որ եկած էր Ս. Էջմիածին 1875 թ. Ջուղայի Ամենափրկիչ վանքի միաբանութենից, նոյն վանքում պատահած ինչ ինչ անհամաձայնութեան պատճառով, և դալով Էջմիածին Ա. Ե. Կաթողիկոսին խնդրագիր տալով ընդունված է Մայր Աթոռիս

միաբանութեան կարգում: Այնուհետեւ Աբրահամ վարդապետն անանձին հնազանդութեամբ և հպատակութեամբ Վեհափառ Հայրապետին և հաւատարմութեամբ կատարեց Մայր Աթոռի մէջ յանձնած պաշտօնները, թէեւ տկարութենից աղատ չէր: Անցեալ տարի Վեհ. Տէրը բարեհաճեց նորան Մողնու վանահայր կարգել, որտեղ և մեռաւ փետրվարի 3ին: Վեհափառ Հայրապետն ի յարգանս նորա հնազանդ և հաւատարիմ պաշտօնավարութեան և ապագայի յոյսերի, ուղարկեց Մողնու վանքը Էջմիածնից գեր. Մեսրոբ Եպիսկոպոսին և մի վարդապետ, պատուիրելով շրջակայ գիւղերից ևս քահանաներ կանչել և վայելուչ պատուով և հանդէսով ամփոփել հոնգուցեալ Աբրահամ վարդապետի մարմինը:

* *

Սորը գիւղից պ. Միրիջանեանը կհաղորդէ խմբագրութեանս, որ այնտեղ շինվել է Վեհ. Հայրապետի անօրէնութեան համաձայն, ծխական դպրոցը տեղական ժողովրդի ծախսով: Դպրոցի մասին առանձնապէս աշխատել է տեղական Աբգար քահանան: Ուսումն արդէն սկսվել է 1879 թ. վերջում և 40 աշակերտներ կան: Ուսուցիչն է Գր. Փիրումեանը, Հոգաբարձուները պիտի ընտրվէին և հաստատվէին Վեհ. Հայրապետից: Կրթեմանը գլխավորին մարդավարի յառաջադիմութիւն:

* *

Վեհ. Հայրապետին մատուցված յայտարարութեան մէջ Ռուսիայում նուէրներ հանգանակելու մասին Խորէն Վ. Ստեփանէի հետ նիժնու տօնավաճառում շրջող սարկաւազի սխալմամբ հրատարակված տեղուք կցանկանք ուղղել: Սարկաւազի անունը Բաղդասար չէ, այլ Ղազարոս Ս. Բեզնազարեան (Աստրախանից):

* *

Նոր Նախիջևանի Մարդասիրական ընկերութեան 1878 թ. հաշիւը ստացանք: Մ. ընկեր. 1878 թուին ունեցել է մուտքը 2084 մ. 47 կ., ծախսը 1841 մ. 70 կ.: 1879 թուի սկզբում Մ. ընկերութեան զրամագլուխն եղել է 9464 մ. 14 կ.: Անդամների թիւն է. Մշտնջենաւորներին — 26, Նախանձաւորներին — 15, Տարեկաններին — 185:

* *

4. Պօլսի Պատրիարք Սրբազան Ներսէս Արքեպիսկոպոսն հոգու բերկրութեամբ հաղորդած է Վեհափառ Հայրապետին նոյեմբերի 9ին արժ. Մաղաքիա Վ. Օրմանեանի եւ իւր երեսուն եւ չորս բարեկամների իւրեանց ընտանիքներով միութիւնը Հայաստանի առաքելական սուրբ եկեղեցու հետ: Այլ և խնդրած է Հայրապետական օրհնութեամբ օրհնել Մաղաքիա վարդապետին և բոլոր նորոգ միացածներին:

Սրբ. Պատրիարքն իւր գրութեան հետ մատուցած է Վեհ. Տեառն և Մաղաքիայ Օրմանեանի հպատակական գիրը, որով արժ. հայրը կուխտէ հոգով և մարմնով, գործով և խօսքով, սէրով եւ փափագով, հաւատով և վարդապետութեամբ Հայ լինել եւ հայապէս քաղաքավարել, առ որ

Թախանձելով կենդանի Աւհափառ Հայրապետի Տեառնաւանդ օրհնութիւնը՝ Սրբ. Պատրիարքն ուղարկած է նոյնպէս Մաղաքիա վարդապետի և Թովմաս Էֆէնտի Եսայանի ուղերձներն առ Կ. Պօլսի Պատրիարքը, և իւր տուած պատասխանը։

Հայաստանի առաքելական եկեղեցին պարզած ունի միշտ իւր զիրկը իւր տարաճեաց որդիների առաջ, ուստի միացածների ինքնաշօժար վերադարձը հայրենի տունը իւրեանց հայրերի և եղբայրների մօտ անտարակոյս Աւհափառ Հայրապետի սիրտը ուրախացրեց, Աւհափառ Տէրը Կ. Պօլսի Սրբ. Պատրիարքին օրհնեց և պատասխանեց իմաստալի կոնդակով, որ ահա կհրատարակենք, և արժ. Մաղաքիա վարդապետին ևս օրհնութեան յատուկ կոնդակ շնորհել բարեհաճեց, օրհնելով իւր հետ վերադարձողներին ևս։

Կշնորհաւորենք մեր հայրենատենչ եղբայրներին իւրեանց հայրենասէր վարմունքը, Անկեղծ և սիրաբորբոք սրտով կմաղթենք երկնային Մեծ Վարդապետից, որ մեր ազգայէն Աւհափառ Հայրապետին աղօթքով աստուծային օրհնութիւնը իջնէ վերադարձողների վերայ, որ արժ. Մաղաքիա վարդ. Օրմանեանը Սուրբ Գրիգորի այգու մէջ մշակ առանց ամօթի և բոլոր վերադարձողներն Հայաստանի եկեղեցու հարազատ և հայրենասէր զաւակներ և հայրենական տան զարդեր հանդիսանան։

Սա է Աւհ. Հայրապետի Կոնդակն առ Կ. Պօլսի սրբ. Պատրիարքը։

Քաջարթուն Պատրիարքի Կոստանդնուպոլսոյ Գերադատիւ Տ. Ներսէս Սրբազան Արքեպիսկոպոսի Վարժապետեան յաւէտ սիրելւոյ մերում և հարազատ որդւոյ Մայր Աթոռոյս խնդալ ի Տէր։

Արժանի յիշատակաց եղև դարս, յորում եմքս՝ միխթարականօքն և բերկրանօք, որք մի գկնի միոյ յաջորդին։

Յայսպիսեաց է և վերադարձ Մաղաքիա շնորհունակ վարդապետի Օրմանեան հանդերձ քառասնիւ չափ պատուաւոր և լուսամիտ անդամք ի Հակասունեան Հայոց պապականաց ի Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցի՝ համաձայն ներքին համոզմանց իւրեանց և բաղմամբանակեայ բաղձանացն՝ որպէս հաղորդէիք մեզ գրութեամբ։ Ձերով տողելով յիններորդի առուր նոյեմբեր ամսոյ տարւոյս, որ իբրև նշոյլ վերածութեան յազգային կեանս դուշակէ զբարեացառիթ արգասիս և ըզձալի է լինել յառաջնութեաց կարապետ տակաւ միութեան այլոց անջատելոցն ի մէնջ և պանդխտացելոց յօտար փարախի։

Գոհ եմք զպատուականութենէ Ձերմէ, և բերկրեալ սրտիւ զոմլեմք զՁեզ, որ ըստ արժանոյն սիրաշահեալ զնոսա պատուով և մեծարանօք ընկալեալ էք ի ծոց առաքելական եկեղեցւոյ մերոյ։

Յուսամք Տերամք՝ զի վերադարձ նոցա խրախուսեսցէ և զայլս յորդոց Հայկայ պհեացեալսն, և խոհեմ և զգուշաւոր ընթացիւք իւրեանց պսակեսցն՝ ղցանկութիւն ջերմեռանդն զգացմանց և ջանից իւրեանց և մեր համայնիցս։

Յանձնեմք Ձեզ սիրելւոյդ մերում յատկապէս ողջունել զնոսա ի մերս

կողմանէ մատուցանելով ամենեցուն զսէր Թր և զօրհնութիւն Հայրապետական:

Մաղթելով և վասն Ձեր զերկնային օժանդակութիւն սրբոյ Հոգւոյն, աղօթս առնեմք առ Աստուած, զի որ ի ձեռն Ձեր սկիզբն էառ՝ յաջողեցե՛ցէ ի բարին և ի կատարեալն:

Ամիսօրեցաբ ընդ սմին զկոնդակ օրհնութեան ի պատասխանի թղթոյ Մաղաքիա վարդապետի Օրմանեան առ ի յանձնել ինքեան:

Ողջ լերձէք զօրացեալ Տերամբ:

1879 ղեկտ. 14. Թ. 594:

Ահհափառ Հայրապետը անցած տարվան ղեկեմբեր և այս տարվան յունվար ամիսներում բարեհաճեց հետեւեալ կոնդակներ շնորհել:

Կոնդակ Յակ. Տէր Խաչատուրեանի, Մարտ. Աբրահամեանի, Ստեփ. Մանուշարեանի և Թով. Շահբաղեանի անունով, որով կհաստատէ նոցա նուխում հոգևոր դպրոցի հոգաբարձութեան պաշտօնում: Դեկտ. 2, № 577:

Կոնդակ օրհնութեան ակիին Թագուհի Արծրունուհի, նոր Բայաղիտից, 200 ման. նուիրելու համար տեղական օրիորդական դպրոցին և մի ոսկեայ սկիհ նորակառոյց Ս. Կարապետ եկեղեցուն: Դեկտ. 4, № 579:

Կոնդակ Գեր. Գրիգոր Արքեպ. Մուշեղեանի անունով, որով նորա միջնորդութիւնը յարգելով կներէ Յովհաննանեան քահանային: Դեկտ. 11, № 591:

Կոնդակ Երեանի Վաթուղիկէ եկեղեցու ժողովրդի անունով, որով կշնորհէ նոցա Ս. Հովսիսիմէի նշխարների մասը՝ նոցա խնդրով, և կպատուիրէ ուխտի արդիւնքը իւրեանց դպրոցին յատկացնել: Դեկտ. 13, № 592:

Կոնդակ օրհնութեան և պատասխան Գեր. Ներսէս Արքեպ. Կ. Պօլսի Պատրիարքի անունով, Մաղաքիա վարդ. Օրմանեանի վերադարձի համար մայրնի առաքելական եկեղեցու ծոցը: Դեկտ. 14, № 594:

Կոնդակ օրհնութեան ի պատասխան հպատակական թղթին Մաղաքիա վարդ. Օրմանեանի անունով իւր և իւր հետ վերադարձողների համար: Դեկտ. 14, № 595:

Կոնդակ օրհնութեան մեծ. Ծատուր խան Սեթխանեանի անունով կարեւոր դէպքերում Ատրպատականի առաջնորդին աջակցելու համար: Դեկտ. 28, № 628:

Կոնդակ Ռոստոմ բէգ. Լալայեանի, Պետրոս Կաճկաճեանի, Շահանգիւլ բէգ Մէլլիք Շահնազարեանի և Ստեփ. բէգ Կեօքչէեանի անունով, որով կհաստատէ նոցա Շամախու հոգևոր դպրոցի հոգաբարձութեան պաշտօնում: Օգնականներն են. Շահանշահ բէգ Ալասեան և Սահ. Գեանջեցեան: Դեկտ. 28, № 629:

Գրութիւն առ Լեւ Սալվիչ Մակով ներքին գործերի նախարարն, որով կառաջարկէ նոր նախիջլեանում հաստատված թեմական դպրանոցի համար կանոնադրութեան և արտօնութիւնների հիմնական ծրագիր Թագաւոր

Ապացրն հաստատել տալու համար: Դեկտ. 28, № 630:

Առնդակ Խաչատուր ա. ք. Զարիֆեանի, Մինաս Խալիպեանի, Մինաս Բալբանեանի, բժիշկ Դէորգ Տիգրանեանի, բժիշկ Յովհաննէս Բէրբէրեանի և Յովհաննէս Խաթրանեանի անունով, որով կ'հաստատէ նոցա Նոր Նախիջևանի հոգևոր զպրօցի Հոգաբարձութեան պաշտօնում: Դեկտ. 31, № 631:

Առնդակ Գեր. Մելքիսեդէկ Եպիսկոպոսին Զմիւռնայի առաջնորդին, որով կ'հաղորդէ որ իւր և տեղական աղգային վարչութեան ընտրութեան համաձայն կ'հաստատէ գանձապետութեան պաշտօնում Զմիւռնայում և վիճակում Էջմիածնի անունով մտած փողերի, կտակների համար Ստեփանոս Վարպետեանին և կ'պատուիրէ աջակցել նորան, հաստատել գանձանակներն վիճակի ամեն եկեղեցիներում և ամեն տարի ուղարկել արդիւնքը Էջմիածին Սինօդի ձեռով: Յունվարի 20, № 24:

Առնդակ Զմիւռնայի Ստեփանոս Վարպետեանի անունով, որով կ'հաստատէ նորան Էջմիածնի համար Գանձապետ գանձանակադրամներ, կայուածներ, կտակներ և այլն հոգալու համար Զմիւռնայում և բոլոր վիճակում և կ'պատուիրէ վարել իւր պաշտօնը Էջմիածնի Սինօդի հրահանգների համաձայն: Յունվ. 20, № 25:

Առնդակ օրհնութեան և յորդորանքի Զմիւռնայի վիճակի ժողովրդին, որով կ'ծանուցանէ Ստեփանոս Վարպետեանին Էջմիածնի գործակալութեան և գանձապետութեան պաշտօնում հաստատելը: Յունվ. 20, № 26:

Առնդակ Արիստ. ա. ք. Բէնքլեանին, Թիֆլիսի Ս. Գէորգ եկեղեցու միաբանին, որով իրաւունք կ'ընորհէ նորան արձակուոյ ոսկէզօծ խաչ կրելու առ Էջմիածինն ցուցած հաւատարմութեան և Խորէն Վ. Ստեփանէին հանգանակութեան միջոցին աջակցելու համար: Յունվ. 22, № 27:

Առնդակ որով կ'հաստատէ Ալեքսանդրօպօլի հոգևոր զպրօցի Հոգաբարձութեան պակասած նորընտիր երեք անդամներին: Յունվ. 29, № 36:

Առնդակ օրհնութեան և շնորհակալութեան Պ. Անտօն Ղօրանեանին 1000 մ. նուիրելու և յօգուտ Ճեմարանի ննջարանի շինութեան նպատակաւ հաւաքութեան օգնելուն համար Խորէն վարդապետ Ստեփանէի հետ: Փետր. 4, № 45:

Առնդակ օրհնութեան և շնորհակալութեան Պ. Յովհաննէս Զիթախեանին 1000 մ. նուիրելու և վերոյիշված օգնութեան համար: Փետր. 4, № 46:

Առնդակ օրհնութեան և շնորհակալութեան Պ. Ալեքսանդր Մանթաշեանին 600 մ. նուիրելու և վերոյիշված օգնութեան համար: Փետր. 4, № 51:

Առնդակ օրհնութեան և շնորհակալութեան Աբգար Յովհանիսեանուն իւր նուէրի և վերոյիշված օգնութեան համար: Փետր. 4, № 52:

Առնդակ օրհնութեան Եսայի Փեթրեանին 500 մ. նուիրելու համար: Փետր. 4, № 47:

Առնդակ օրհնութեան Յարութիւն Քարտաշեանին 237 մ. արժողութեամբ ներքին փոխառ. տոմսակ նուիրելու համար Ճեմարանին: Փետր. 4, № 48:

Կոնդակ օրհնութեան Գրիգոր Շիօյեանին 300 մ. նուիրելու համար: Փետր. 4, № 49:

Կոնդակ օրհնութեան Երեանցի Ալեքսանդր Ն. Բայիրեանին 300 մ. նուիրելու համար: Փետր. 4, № 50:

Կոնդակ օրհնութեան Ալեքսանդր Մելիք Ազարեանին 300 մ. նուիրելու համար: Փետր. 4, № 53:

Կոնդակ օրհնութեան Ծովիանեան եղբայրներին 250 մ. նուիրելու համար: Փետր. 4, № 54:

Կոնդակ օրհնութեան Յովհաննէս Էմինեանին 300 մ. նուիրելու համար: Փետր. 4, № 55:

Կոնդակ օրհնութեան և շնորհակալութեան ընդհանրապէս Թիֆլիսի ժողովրդին ձեմարանի ննջարանի շինութեանը օգնելու և նպաստելու համար: Փետր. 8, № 64:

Կոնդակ Թիֆլիսի Աւետեաց եկեղեցու միաբան Գեորգ ք. Աբուլեանին, որով կշնորհէ նորան կամիլալիկա կրելու իրաւունքը առ Էջմիածինն ցոյց տուած հաւատարմութեան և Ա.Ե.Հ. Հայրապետի նուիրակ Խորէն Ա. Ստեփանէին ընձեռած դործակցութեան համար: Փետր. 4, № 56:

Կոնդակ Թիֆլիսի Կուկիայի Աստուածածնի եկեղեցու միաբան Եսայի ք. Տէր Նիկողոսեանին, որով կշնորհէ նորան արծաթեայ ոսկէզօծ խաչ կրելու իրաւունքը իւր առանձին ջերմեռանդութեան համար առ Ս. Էջմիածինն, և Խորէն Ա. Ստեփանէին օգնելու համար: Փետր. 4, № 57:

Կոնդակ օրհնութեան և շնորհակալութեան Մկրտիչ Սանասարեանին յօգուտ ձեմարանի 1500 մ. նուիրելու և նպաստահաւաքութեանն օգնելու համար: Փետր. 8, № 65:

* *

Ս. ԷԶՄԻԱՄԵՆԻ ՍԻՆՈԴԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻԻՆԵՆԵՐԻ ՎՃԻՌՆԵՐ:

Ի 13 հոկտեմբերի 1879 ամի: Առաքմամբ միոյ օրինակի խմբադրեալ ծրարի հաստատելոյ ի վեհափառ Հայրապետէ վասն ծխական դպրոցաց Հայոց, ի կողմանէ Սինօդիս հրամանադրել կառավարչի թեմին Կարուց Գրիգորիս Եսիսկոպոսի Աղուանեան, հատածայն հեռադրական առաջադրութեան Նորին Սրբութեան, բանալ զերկսեռ զծխական դպրոցսն Հայոց Կարուց եւ շարունակել տալ զուսումն համաձայն այնմ ծրարի, նոյնպէս բանալ հետզհետէ զծխական դպրոցս յամենայն դիւղօրայս վիճակին եւ զամենատեսակ տարեկան հաշիւս զյառաջադիմութեանց աշակերտաց եւ զաւանդեալ առարկայից ուսմանցն մատուցանել Սինօդիս. եւ ի դէպս պահանջելոյ նահանգապետի տեղոյն զոր եւ իցէ տեղեկութիւնս վերաբերմամբ ծրխական դպրոցաց վիճակին յայանել նորին գերազանցութեանն, զի նա զկարեւոր տեղեկութիւնս եւ զգրագրութիւնս զնոյն ծխական դպրոցաց պահանջեացէ ուղղակի ի Սինօդէն:

Ի 22 հոկտեմբերի 1879 ամի: Հրամայեցաւ տալ լուծումն կոնսիստորիային Տփլիսու, վասն թոյլատրելոյ օղնականի երկրփոխանին Աւետեաց եկեղեցւոյն Տփլիսու, նո-

քողել զայրեցեալ խաչկալն եւ զներքին մասունն այնր եկեղեցւոյ հանդերձ պատկերօք ծախուք եւ նուիրանօք բարեպաշտ ժողովրդականաց տեղւոյն առանց ծեռնամուխ լինելոյ յեկեղեցական գումարս, այնու զի ծախք այնց նորոգութեանց եղիցին ընդ ծեռն կարգեալ առանձին յանձնաժողովոյ, որում եւ յանձնել զի յանձնաժողով այն փոյթ կայցի հաւաքել զյօժարակամ նաւէքս ի բարեպաշտօն անձանց ի պէտս այնց վերանորոգութեանց, եւ զծախսն առնել ի նուիրեալ գումարաց ճիշտ արժանադրութեամբ ի ժապաւինեալ մատեան:

Ի 22 հոկտեմբերի 1879 ամի: Ըստ ներկայ Թախանձանաց եղիւյ վարդապետի Զալաբեան կարգել զնա ի պաշտօն վանահայրութեան ի վանս Ամարասայ, զորմէ եւ տալ զիտել Փոխանորդին Ղարաբաղու վանս պարտաւսմտաճն տնօրէնութեան առ ի թոյլատրելոյ նմա մտանել ի վարումն վանահայրական պաշտօնին ըստ սահմանեալ կարգին, նոյնպէս եւ ծախուցանել եղիւյ վարդապետին ըստ ձեռն վանահօր Սեւանայ:

Ի 22 հոկտեմբերի 1879 ամի: Զվերոյդրեալ խոստմանէ բժիշկ Սողոմոնի Սաժումեան ծանուցեալ Թեմական տեսչի դպրացաց Երեւանայ Թեմի Կարապետ վարդապետի Այվազեան եւ վանահօրն սրբոյն Դէորդայ վանից Մուղնոյ, պատուիրել առաջնոյն հրաւիրել զներքին բարեծննդութիւնն ըստ խոստման իւրում, ի ներկայութեան յիշեալ Թեմական տեսչի ի կատար ածել շինութիւն օրիորդական դպրոցին ի պարսպի Սուրբ Մարիամէ եկեղեցւոյն Աշտարակոյ ամենայն պատրաստութեամբ, իսկ վերջնոյն յանձնել վանս հրաւիրելոյ զնա ի ձեռնարկութիւն շինութեան երկուց սենեկաց ի սրահի սուրբ Դէորդայ վանից Մուղնոյ ի պէտս ուխտաւորաց եւ հիւրոց վանս յիշատակի անուան հանգուցեալ հօր իւրոյ, եւ զհետեւանացն յայտնել Սինօգիս:

Ի 22 հոկտեմբերի 1879 ամի: Ի յարգանս բացատրեալ ի վեր աւոր շիրմեռանդ եւ հաւատարիմ ծառայութեանց երեցփոխանի եկեղեցւոյն Փարաքար զեղջ Փլլիպպոսի տէր Մատթէոսեան, եւ նուիրագործութեանց նորա յօգուտ եկեղեցական զբարոցի տեղոյն, առաքմամբ մատուցեալ ի Կոնսիստորիայէն Երեւանայ իսկական ցուցակի ծառայութեանց նորա, խնդրել զտնօրէնութիւն կառավարչի զխաւոր կառավարութեան փոխարքային Կովկասու, վասն վարձատրելոյ զնա շքանշանաւ սրբոյն Ստանիսլաւի 3րդ աստիճանի, համաձայն միջնորդութեան եւ առաջարկութեան Թեմական իշխանութեանն Երեւանայ, յարակցելով թէ ըստ հաւաստութեան պօլիցիական իշխանութեանն Երեւանայ, յիշատակեալ Տէր Մատթէոսեանն ի մարդահաշուական մատենին զրեալ է ի Թիւս ազատականաց, ընդ քննութեամբ եւ զատպատանալ չէ անկեալ, եւ առ վարձատրութիւն նորա խնդրեալն շքանշանաւ ի կողմանէ նահանգական իշխանութեանն չիք արդելք: Զայսմանէ տալ տեղեկութիւն եւ Կոնսիստորիային Երեւանայ առանձին հրամանաւ:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՇՆԻ Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ.